

AÇIKLAMALI BİR KAYNAKÇA DENEMESİ: TÜRKLER VE MOĞOLLAR HAKKINDA BİLGİ VEREN X. - XV. YÜZYILLARA AİT SEYYAHLAR VE SEYAHATNAME TÜRÜNDEKİ ESERLERİ*

Dr. Muhammed Ali BUDAK**

Öz

Tarih çalışmaları için seyahatnameler, birinci derecede önemli kaynaklar arasındadır. Bununla beraber son zamanlara kadar hak ettikleri değeri görmemişlerdir. Bu çalışmada, X. ve XV. yüzyıllar arasında, Türk ve Moğol toplulukları hakkında bilgi veren seyahatname türü eserler ve onların yazarları hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmış, bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için hiç değilse bir başlangıç noktası oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkler, Moğollar, Seyahatname, Ortaçağ.

An Annotated Bibliography Attempt:

10th - 15th Century Travelers And Their Travelogues Who Give Information About Turkic And Mongolic Peoples

Abstract

Travelogues are among primary sources for historical works. But they haven't yet gotten the value they deserve until recently. In this study, provided that between 10th and 15th centuries, travelogues and their authors that give information about Turkic and Mongolic peoples are introduced. In this way it is intended to establish a starting point for researchers who want to work in this field.

Keywords: Turks, Mongols, Travelogues, Medieval.

Sosyal tarihin incelenmesi konusunda, çok köklü ve etkili olan kaynaklar arasında çeşitli edebi ve tasavvufi eserler de vardır. Hatta Osmanlı İmparator-

Geliş Tarihi: 02 Mart 2021 - Kabul Tarihi: 21 Mart 2021.

Atif Bilgisi: Muhammed Ali Budak, "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: Türkler ve Moğollar Hakkında Bilgi Veren X. - XV. Yüzyıllara Ait Seyyahlar ve Seyahatname Türündeki Eserleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 253, İstanbul 2021, s. 259-308.

* Bu makale, *Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X. - XV. Yüzyıllar)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** malibudak@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-4610-090X.

luğunun kurulduğu döneme dair bilgiler veren yegâne kaynaklardan birisi, İbn Battuta tarafından yazılan seyahatnamedir.¹ Seyyahlar, yolculuklarını ve bu yolculuklarda başlarına gelenleri yazıya dökerken, bazen içinden geçtikleri bazen bir süre beraber yaşadıkları toplulukların üyeleri tarafından belki hiçbir zaman görülemeyecek şeyleri görmüş, bunları tespit etmiş ve ortaya koymuştur.² İçeriğinde budun bilimine (etnografi) ve insan bilimine (antropoloji) yönelik çeşitli tespit ve eleştirilerin de yer aldığı, İtil Bulgar Devleti'ne Abbasi Halifeliliği'nin elçisi olarak gönderilen İbn Fazlan'ın seyahatnamesi, bazı bilim adamlarının gözünde Rusya'dan bahseden, "en eski yabancı kaynaktır."³ Turgut Akpınar'ın da söylediği üzere Halil İnalçık gibi mahir bir tarihçinin elinde, Johannes Schiltberger'in sağladığı birkaç tümcelik bilgi, muazzam bir önem kazanmıştır.⁴ Bu eserler sadece kültür ve sosyal tarih için değil, aynı zamanda tarihi coğrafya konusunda da çok değerli kaynaklardır. Onların yazılmasının ve çoğunlukla yazıya geçirilmesinin ana nedeni ve sağlayıcısı olan gezginler, yolcular, esirler, elçiler yani bu eserlerin yazarları da onlara dair yeni bir araştırma sahası açılacak kadar önemlidir.⁵ Tüm bunlara rağmen uzman tarihçilerin üstünde önemle durdukları nokta, bu yazın türlerinin çok dikkatli, ciddi ve detaylı bir şekilde eleştirilmesi; mümkün olduğunca bu eserlerden elde edilen bilgilerin, başka kaynaklarla kıyaslanması gerekliliğidir.⁶

Türk tarihi içinde Türk gezginler tarafından yazılan yolbetiği yani seyahatname türündeki eserler ana olarak yedi gruba ayrılabilir durumdadır. Bunlar (1) Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin en yerinde örnek olarak verilebileceği, gidilen ve görülen yerlere ait dikkati çeken veya farklı gelen durumların anlatıldığı, "Yolculuğun Esas Alındığı Seyahatnameler", (2) Siyasetin yanında tarih alanına kaynak olması amacıyla, yabancı ülkelere gönderilen elçiler tarafından kaleme alınan ve resmi olma özelliği taşıyan "Sefâretnameler", (3) Geride bırakılan aile veya arkadaş çevrelerine içinde bulunulan durumu anlatmak veya kurtarılmak amacıyla gerekli olan paranın istendiği "Esaretnameler", (4) Genellikle hac için yola çıkan kervan ve kabilelerin güzergâhı hakkında bilgi vermeyi hedefleyen "Hac Seyahatnameleri", (5) Yabancı ülkelerde yaşanan sıkıntıların anlatıldığı ve şiir biçiminde yazılan seyahatnameler, (6) Devlet adamlarının düzenledikleri seferlere yönelik bilgiler veren, seyahatname özelliğinin yanı sıra biyografi ve tarih nitelikleri de taşıyan eserler ve (7) Yolculuk esnasında görülen ya da başkaları aracılığıyla haklarında bilgi edinilen top-

¹ Mehmet Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. bs, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 16-18.

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 6. bs, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s. 24-25.

³ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXVII, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, s. 10.

⁴ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, 2. bs, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 20.

⁵ İlber Ortaylı, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 47, S: 3, Ankara 1992, s. 271.

⁶ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 18; Ortaylı, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", s. 271; Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, s. 25.

lumların, onların ananelerinin, tarihlerinin, yaşadıkları coğrafyanın anlatıldığı, hem coğrafya hem de tarih bilgilerini barındıran eserlerdir.⁷

Moğol İmparatorluğu dönemi hem Çin’de hem de Avrupa’da seyahatname türündeki eserlerin hızlı bir şekilde çoğalmasına neden olmuşsa da⁸ Uzak Doğu’daki seyahat kültürü hakkında daha çok araştırma yapılması gerekmektedir. Bununla beraber şimdilik bunlar Fa-Hien,⁹ Hsüan-tsang¹⁰ ve Wu-K’ong¹¹ örneklerinde olduğu gibi dini; Kao-ch’ang Uygurlarına giden Wang Yen-Te örneğinde olduğu gibi ticari¹² ve önce istihbari amaçlarla (Ch’ao Hung, P’eng Ta-ya ve Hsü T’ing)¹³ sonra da Çin’i yönetme konusunda onlara yardımcı olmaları için Moğollara gönderilenlerin örneklerinde (Bu amaçla Ch’ang-ch’un Cengiz Han’a, Yeh-lü Ch’u-ts’ai Ögeday’a ve Chang Te-hui de Kubilay’a gönderilmiştir.)¹⁴ görüldüğü gibi siyasi olmak üzere üç grupta toplanabilir.

Doğu’da seyahatname kültürü aslında esasen İslamiyet ile beraber gelişmiştir ve bunun da iki ana nedeni vardır. Bunların ilki zaten Arapların İslamiyet’ten önce büyük oranda ticaret, yani kervan ticareti ile geçimlerini sağlamaları ve bunun için uzun yolculuklara çıkmalarıdır.¹⁵ Süleyman et-Tacir’in Çin ve Hindistan’a ticaret amacıyla yaptığı yolculuklarını anlattığı seyahatnamesi, bu alandaki en iyi örneklerden biridir.¹⁶ Hac ibadeti ayrı olmak şartıyla, İslamiyet’in bu konudaki en büyük etkilerinden biri, bilgi elde etmek isteyen Ortaçağ Müslüman bilim insanlarının, öğrenim görmek istedikleri müderrislerle ulaşmak amacıyla yolculuklara çıkmalarını sağlamasıdır. Çünkü kitaba karşı müderrisin üstün olduğunu kabul eden İslami bilim kültüründe yetişen Müslüman bilim insanları “tek meşru bilginin icazet verilmiş bilgi ve icazet verilmiş bilginin de silsileye dayalı bilgi olduğuna karar” vermiş ve bundan dolayı kendi dönemlerindeki en ünlü müderrislerin yanına gitmek ve onlardan ders almak için uzun seyahatler yapmışlardır.¹⁷

⁷ Menderes Coşkun, “Seyahatname”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C: XXXVII, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009, s. 13-15.

⁸ Richard Marton Sontag, *Chang Te-hui and His Journey to Qaraqurum at the Summons of Qubilai Qan*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Arizona Üniversitesi, Doğu Çalışmaları Fakültesi, Arizona 1978, s. 18.

⁹ Fa-Hien, *A Record of Buddhistic Kingdoms*, çev. James Legge, Clarendon Press, Oxford 1886.

¹⁰ İsmail Hakkı Ergüven, *Hsüan-Tsang’ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (Metin Çevirisi ve Değerlendirme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2011, s. 1-2.

¹¹ Yong-Seong Cho, *Wu-K’ong Seyahatnamesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 7.

¹² Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Ten-te’nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 40.

¹³ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, çev. Ankhbayar Danuu, yay. haz. Mustafa Uyar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2012, s. 22, 33.

¹⁴ Sontag, *Chang Te-hui...*, s. V.

¹⁵ Muhammed Ali Budak, “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti’nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa’ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 23, Isparta 2016, s. 171.

¹⁶ Süleyman el-Tacir, *Doğu’nun Kalbine Seyahat*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-12.

¹⁷ Houari Touati, *Ortaçağ’da İslam ve Seyahat*, 2. bs, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.

Batı'daki seyahatname kültürünün gelişmesinin de ana olarak iki nedeni vardır. Bunların ilki ve en etkilisi dini nedenlerle olanı yani hac ibadetidir. Zira Hristiyanlık inancında, hac ibadetinin yapıldığı yerlerin en önemlisi Kudüs şehri ve Filistin bölgesidir. Bunun yanında Mısır, Anadolu, İtalya ve İspanya'da da hac esnasında ziyaret edilen yerler bulunmaktadır.¹⁸ Bu amaçla hac yolculuğuna çıkan ve ardında bu seyahatine dair bir eser bırakan sayısız kişi arasından Aquitania'lı (Akitanya) S. Silvia (385),¹⁹ Theodosius (530),²⁰ Bernard (870),²¹ Würzburg'lu John (1160-1170)²² ve Felix Fabri (1480-1483)²³ sayılabilir.

İkinci neden de yine içinde dini etki bulunmakla beraber aslında siyasi- dir ki bu da Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıdır. Çünkü Cengiz Han tüm Türk ve Moğol kavimlerini tek bir imparatorluk içinde toplamış, Çin ve Avrupa sınırı arasındaki bu büyük coğrafyada, eşi benzeri görülme- yen güvenli bir ortam yaratmıştır. Cengiz Han Barışı olarak adlandırılan bu dönemde, imparatorluk sınırları içindeki güven sayesinde, kervanların yanında seyyahlar da rahatça yolculuk yapabilme imkânı bulmuştur.²⁴ Bu durumun bir diğer etkisi Doğu ve Batı dünyalarının ilk kez aracı- sız yüz yüze gelmesidir. Hem Moğollar hakkında bilgi almak, hem onları mümkünse Hristiyan dinine geçirmek, hem de ortak düşman olarak görülen İslam dünyasına karşı muhtemel bir ittifak kurulması amacıyla, Batı'dan çeşitli elçiler onlara yollanmıştır ki bunlar kaleme aldıkları seyahatnamelerinde Moğollar hakkında ilk güvenilir bilgileri Avrupa'ya getirmişlerdir.²⁵ Buna benzer bir durum Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendilerine müttefik arayan Avrupalı devletlerin, Akkoyunlular ile çeşitli siyasi temaslarda bulunmasında ve bunun için Doğu'ya çeşitli elçiler göndermesinde kendini bir daha gösterecektir.

Burada seyyahlar konusunda, özellikle Müslüman seyyahlar konusunda söylenmesi gereken son bir nokta daha vardır. O da Batı'da Rönesans Adamı (polimat), Doğu'da ise Hezarfen olarak tanımlanan kişilerle ilgilidir. Zira bu kişiler birden fazla bilim dalıyla uğraşmış ve bunlarda uzmanlaşmışlardır. Bu konuda ilk akla gelenler kuşkusuz İbn-i Sina ve Leonardo da Vinci'dir. İbn Haldun'a göre "tarihçilerin üstadı" olan Mesudi²⁶ de böyle bir kişidir ve hem onun yazdığı eser (Mürucu'z-Zeheb), hem de İbn Havkal tarafından yazılan

¹⁸ Ömer Faruk Harman, "Hac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XIV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, s. 384-386.

¹⁹ *Pilgrimage of S. Silvia of Aquitania to The Holy Places*, çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1891.

²⁰ *Theodosius*, çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1893.

²¹ *The Itinerary of Bernard The Wise and How The City of Jerusalem is Situated*, çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1893.

²² John of Würzburg, *Description of The Holy Land*, çev. Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1890.

²³ *Felix Fabri*, çev. Aubrey Stewart, Vol. I, Part 1, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1896.

²⁴ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 247.

²⁵ Gregory G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal", *Speculum*, C: 46, S: 2, 1971, s. 232-234.

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 7. bs, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 2011, s. 195.

eser (Suretül-Arz) bir coğrafya kitabı olarak görülse de bunların seyahatname niteliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Bununla beraber mutlak surette sadece bir kişinin eseri bu sınıfa dâhil edilememektedir. Hayatının oldukça uzun bir bölümünü, Türk boyları arasında dolaşarak, onların dillerine dair bilgiler toplayan Kaşgarlı Mahmud²⁷ hiç şüphesiz bir seyyahdır. Ama onun kaleme aldığı, Türkçeye ait dil bilgisi, Türklere ait efsane, folklor, ad ve kişi adlarını da içinde barındıran, ansiklopedik bir eser olan ve Kaşgarlı Mahmud'un kendi gözlemlerine dayanan Divanü Lügati't-Türk,²⁸ yapılan yolculuklara ait bilgiler içerse de bir seyahatname değildir.

Bu çalışma bir deneme niteliği taşımaktadır ve pek çok açıdan eksiklerle doludur. Bununla beraber burada, söz konusu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için hiç değilse bir başlangıç teşkil etmesi amaçlanmıştır.²⁹

²⁷ Ömer Faruk Akgün, "Kaşgarlı Mahmud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, s. 10.

²⁸ Mustafa Sinan Kaçalın, "Divanü Lügati't-Türk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994, s. 447.

²⁹ Bu çalışmanın içerisinde şu yazarlar ve eserler yoktur: **(1)** Yirmi yıldan fazla bir süre, Endülüs, Sind ve İran'ın doğusunda bulunan Siciistan hariç olmak üzere hemen tüm İslam topraklarını gezen, fakat Müslüman olmayan topraklara gitmek bir yana onlar hakkında bilgi dahi vermeyen Makdisi. Tam adı ve künyesi Ebü Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Benna el-Makdisi eş-Şami el-Beşşari'dir. (Marina Tolmacheva, "Makdisi, Muhammed b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, s. 431). Bizzat Makdisi bu konuda, "Eserimizde yalnızca İslam ülkelerinden bahsettik. Kâfirlerin ülkeleriyle ilgilenmek zorunda değildim. Çünkü onların ülkelerine gitmedim ve dolayısıyla o ülkelerin anlatılmasında bir fayda mülhaza etmedim." demiştir. [Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.] Bununla beraber o, eserinde yani *Ahsenü't-Tekasim fi Marifeti'l-Ekalim*'inde (*Ahsenü't-Tekasim*), Hazar Denizi civarındaki Türklere bahsetmiştir. (Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 21-22.) **(2)** Nisbesinden Kudüslü olduğu ortaya çıkan, "bazı din ve mezhepleri bizzat tanımak için uzun ve yorucu seyahatlerde" bulunan, *el-Bed ve't-Tarih*'in yazarı olan başka bir Makdisi [Ebu Nasr el-Mutahhar b. Tahir (el-Mutahhar) el-Makdisi]. (Süleyman Sayar, "Makdisi, Mutahhar b. Tahir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, s. 432). O da aynı nedenlerden ötürü buraya dâhil edilmemiştir. Çünkü *el-Bed ve't-Tarih*'te Doğu Türkleri hakkında birtakım önemli bilgiler vermesine rağmen hayatına yönelik hiçbir şey bilinmemektedir. (Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 21.) **(3)** I. Haçlı Seferi'ne katılan Toulouse Kontu IV. Raymond'un maiyetindeki bir rahip olan Raymond Aguilers ve onun tarafından yazılan *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem* isimli eser. (Fatih Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 26) Kendisi, savaş taktikleri ve yöntemleri hakkında bilgi verdiği Türkleri eleştirmiş olsa da (Birsal Küçüksipahioglu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *Tarih Dergisi*, S: 41, 2005, s. 20.) onun eseri asıl olarak Kont ve Provence birliğinin yaptıklarını anlatmaktadır. Hatta Eskişehir Savaşı ve Antakya'ya kadar Anadolu'da yaptıkları yolculuğu tamamen görmezden gelmiş ve bu konuda tek bir cümle yazmakla yetinmiştir: *pacifice et alacriter per Romaniam usque ad Antiochiam venimus*, (Romanya'da, Antakya'ya kadar barış içinde ve coşkuyla ilerledik.) [John France, *A Critical Edition of The Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers*, (Basılmamış Doktora Tezi), Nottingham Üniversitesi, Nottingham 1967, s. XLVIII-XLIX.] **(4)** 1101'de yapılan Haçlı Seferi'ne katılan Ekkehard of Aura (Aura'lı Ekkehard) tarafından kaleme alınan *Hierosolymita*. Bu eser aynı zamanda, bu sefere katılan biri tarafından yazılan yegâne kaynak özelliği taşımaktadır. Fakat tarihçiler tarafından 1096'da Rhineland (Renanya) Yahudilerinin uğradığı kıyım ve 1101 Haçlı Seferi'nin görgü tanığı olarak kullanılmaktan öteye gidememiştir. Haçlı ordusuyla beraber İstanbul'a geldikten sonra gemi yoluyla Yafa'ya gitmeye karar vermesi Ekkehard'ın hayatını kurtarmış, detaylı olarak anlattığı Türklerin Haçlılara karşı gerçekleştirdiği gerilla savaşına dair bilgileri (Matthew LaBarge King, *We're on a Mission from God: A Translation, Commentary, and Essay Concerning The Hierosolymita by Ekkehard of Aura*, (Basılmamış Bitirme Tezi), Washington Üniversitesi Tarih Bölümü, Washington 2011, s. 7-8, 11, 78.) Muhtemelen başka kaynaklardan elde etmiştir ve dolayısıyla, Anadolu'daki Türk faaliyetlerinin doğrudan görgü tanığı olamamıştır. **(5)** 1106'da Antakya Prinçipsi I. Bohemund tarafından, maiyetindekilere papazlık yapması için seçilen ve 1107'de onunla beraber doğuya gelen Ralph of Caen'in (Caen'li Ralph) kaleme aldığı *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana (Haçlı Seferi'nde Tancred'in Yaptıkları)*. Ralph, Türk-

lerin olduğu topraklara yakın yerlerde bulunmuş olsa da o I. Haçlı Seferi'ne yönelik bir kitap yazmayı seçmiş, asıl olarak Bohemund'un yeğeni ve ikinci Antakya Prinkepsi olan Tancred'in kahramanlığını anlattığı eserini, büyük çoğunlukla Bohemund, Tancred ve bu iki kişinin hizmetinde olan askerlerden elde ettiği bilgilerle oluşturmuştur. (*The Gesta Tancredi of Ralph of Caen-A History of the Normans on the First Crusade*, çev. Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Routledge Publishing, New York 2016, s. 2-3, 9.) (6) II. Haçlı Seferi'ne katılan Fransa Kralı VII. Louis'in yanında hem rahiplik hem de kâtiplik yapan Odo (Eude, Odon) de Deuil'in yazdığı *Gesta de Louis VII* (veya *Historie de la Croisade de Louis VII*) isimli eser. [Ömer Kahraman, *Geste de Louis VII Adlı Fransız Haçlı Kaynağında Türkler ve Türkiye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2020, s. 3-4] II. Haçlı Seferi'ne katılan Fransız ordusunun Antakya'ya kadar yaptığı yolculuğu diğer tüm kaynaklardan daha detaylı ve canlı anlatan bu eser (Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 31) yolculuk esnasında Türklerle yapılan savaşlardan başka, onlara yönelik neredeyse hiçbir bilgi kaydetmemiştir. (Kahraman, "Geste de Louis VII...", s. 51) (7) Aslan Yürekli Richard'ın Doğu'ya yaptığı yolculuğu ve yaptıklarını anlatan *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*. III. Haçlı Seferi sırasında, Türklerin Haçlılara yaptıkları savaşların yanında, büyük bir Türk liderinin savaşta öldürülmesinin ardından, o kişinin atının kuyruğunun kesilmesi gibi İslam Kavas, "Üçüncü Haçlı Seferi'nde Türk' İmgesi: Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 7, S: 1, 2019, s. 28) değerli bilgiler veren bu eserin önceleri Geoffrey of Vinsauf tarafından yazıldığı kabul edilse de günümüzde *Itinerarium Peregrinorum*'un tek bir kişinin kaleminden çıkan bir derleme olduğu ortaya konmuştur. (Helen Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium peregrinorum et gesta Regis Ricardi*, Routledge Publishing, New York 2016, s. 6-14.) (8) 1165-1173 yılları arasında İslam dünyasında yolculuk yapan Yahudi seyahatçi Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesi. Benjamin, Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın Oğuzlarla yaptığı savaş hakkında, kendi zamanından yaklaşık on beş veya yirmi yıl önce, yapılan bu savaşa şahit olan biri tarafından anlatılanları kaydetmiş, böylece Nişabur ve etrafında bulunan Yahudilerin Oğuzlarla iyi geçindiği ortaya çıkmıştır. (*Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın (Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia) İslam Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009, s. XI, 103.) Bundan başka seyahatnamenin Türklerle ilgili verdiği bilgi son derece azdır. (9) Wilbrand von Oldenburg'un son tarafları eksik olan seyahatnamesi. Utrecht piskoposu olmasının yanında piskoposluk ordusuna kumanda edebilecek kadar becerikli bir asker olan Wilbrand von Oldenburg'un bu özelliği seyahatnamesine de yansımıştır. Fakat 1211-1212 arasında yolculuk güzergâhında bulunan Çukurova, Doğu Akdeniz, Kıbrıs'a ve buradaki siyasi duruma dair bilgiler verirken Antakya civarında rastladığı Türkleri bedevi Araplara benzetmekle yetinmiştir. (Wilbrand von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat*, çev. Mehmet Ersan, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, İzmir 2000, s. V, X, XV-XVI, 22.) (10) Ye-lü Ch'u ts'ai tarafından yazılan *Si yü lu (Batı Yolculuğunun Notları)*. Kitan imparatorluk ailesinden gelen, bir dönem Mahmut Yalvaç'la karıştırılan ve Cengiz Han'ın batıya yaptığı yolculukta onun yanında olan, Cengiz Han'ın becerikli devlet adamı ve bakanının yazdığı bu eserin aslı günümüzde kaybolmuş durumdadır ve eldeki metin, asıl metnin özetinden ibarettir. Buna rağmen bu özet halinde bile özellikle, İranlı yazarların hakkında çok az bilgi verdiği, Cengiz Han'ın batıya yaptığı seferin güzergâhını son derece detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir. (Emil Bretschneider, *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards The Knowledge Of The Geography and History of Central and Western Asia From The 13th to the 17th Century*, Vol. I, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra 1910, s. 9-11.) (11) Longjumeau'lu Andrew. Fransız Dominiken keşiş ve bir diplomat olan Andrew, Papa IV. Innocent tarafından Moğollara ilk olarak 1247'de ikinci olarak da 1249'da elçi olarak gönderilmiştir. Moğolların tavırlarına dair kaydettikleri oldukça doğru olmakla beraber, içinde tarih ve efsanenin bir arada olduğu gözlemleri, özellikle Rubruck'lu William (Wilhelm von Rubruk) ve Jean de Joinville olmak üzere başka yazarların yaptığı atıflara bilinmektedir. (Charles Raymond Beazley, "Andrew of Longjumeau", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, C: I, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1910, s. 972-973.) (12) Kilikya Ermeni Kralı Hetum. Hetum'un 1254-1255 yılları arasında Moğollara itaatini bildirmek amacıyla yaptığı yolculuğun kısa kaydı, tarihi bilgilerden ziyade Ortaçağ Orta Asya coğrafyasını ilgilendirmektedir. (John Andrew Boyle, "The Journey of Hetum I, King of Little Armenia, to the Court of the Great Khan Möngke", *Central Asiatic Journal*, C: 9, S: 3, Wiesbaden 1964, s. 175-189.) (13) Korykoslu Hayton (Hetum). Günümüzdeki Mersin'in Kizkulesi ilçesine denk gelen Korykos'un yönetimini üstlenen, Kilikya Ermeni Krallığı'nın öne çıkan kişiliklerinden biri olan Hayton, ana olarak büyük ihtimalle Abaka ve Argun hanların tahta çıkması nedeniyle İran'a ve 1306'da Papa V. Clement'in yanına, Poitiers'e yolculuk yapmıştır. Bunun dışında onun kaleme aldığı ve Moğollara dair önemli bir kaynak olan eser (*Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*), çoğunlukla bir seyahatnameden ziyade tarih kitabı özelliği taşımaktadır. (Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 10-13.) (14) Rabban bar Savma (Sauma). "Avrupa'ya ulaştığı bilinen ilk Çinli" ve "Carpini, Rubruk ve Marco Polo'nun anlatılarının bilinen ilk Asyalı dengi" olarak bilinen bir Nesturi olan Rabban bar Savma, Kudüs'ü ziyaret etmek için büyük ihtimalle 1275'te Hanbalık'tan batıya doğru yola çıkmış ve 1279'da İran'a ulaşmıştır. Bunun ardından 1287'nin başında, Memlûkûlere karşı Avrupa'da müttefik bulmak amacıyla, Argun Han tarafından Avrupa ülkelerine elçi olarak yollanmıştır. Onun, yolculuklarını kaleme aldığı özgün metin

1. Ahmed b. Fazlan b. el-Abbas b. Raşid b. Hammad (er-Rihle)

Bağdatlı büyük bir aileden gelen İbn Fazlan hakkında bilinenler, eserinin başında yazdıklarıyla³⁰ sınırlıdır ve Mısır'ı Tolunoğullarından alan Abbasi kumandanı Katibül-ceyş Muhammed b. Süleyman'ın azat edilmiş kölesidir (mevlâ). Kendini mevlâ olarak tanıttığı için Araplaşmış olduğunu savunanlar vardır.³¹ Fakat Zeki Velidi Togan onun azat edilmiş bir köle olması nedeniyle

kayıptır. Eserin Süryanice çevirisi günümüze değin gelebilmiştir. Fakat bu çeviriyi yapan, Süryanice bilen Hristiyan din adamı, Rabban bar Savma'nın dinsel konulardan bahsettiği bölümleri korurken, ne yazık ki seyahatleriyle ilgili olan çoğu yeri çıkartmıştır. (Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı-Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, çev. Ekin Uşşaklı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 3-4, 46, 99-102.) (15) Cemal-i Karşi. 1264'ten 1303'e kadar Orta Asya'nın önemli yerleşimlerini dolaşmış, gördüğü yerlerin etnik ve coğrafi durumunu eş-Şurah mine's-Şihah isimli kitaba zeyl olarak yazdığı *Mülhakatü's-Şurah'ta* anlatmış olmakla beraber bu kitabın büyük çoğunluğu efsanevi bilgilerle doludur. (Mustafa Budak, "Cemâl-i Karşî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: VII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, s. 304-305.) Onun Ceyhun etrafındaki Türkler hakkında verdiği bilgiler için bkz. Faruk Sümer, "Türkmenler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012, s. 607-611. (16) Adı bilinmeyen Fransisken Tarikatı üyesi İspanyol bir seyyah. XIV. yüzyılda bilinen dünyanın hemen her yerini gezdiğini iddia eden bu kişinin eserine dikkatle yaklaşılmalıdır. ("Heroic Flags of the Middle Ages: The Geography of the Earth as Known in Medieval Times, Symbolized in 96 Historic Standards", *National Geographic Magazine*, S: 32, 1917, s. 388.) (17) Giovanni di Monte Corvino. XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında Uzak Doğu'ya gönderilen Fransisken bir misyoner olan Giovanni di Monte Corvino, Hindistan ve Çin'de pek çok yer görmüşse de geride bir-iki mektuptan başka bir şey bırakmamıştır. (Charles Raymond Beazley, "Monte Corvino, Giovanni di", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., C: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911, s. 763-764.) (18) John Mandeville. Böyle birisi yoktur. Üstünde bu adın bulunduğu kitap (*Sir John Mandeville'in Gezileri*) Pordenone'lu Odoric, Marco Polo ve Plano Carpini gibi gerçek seyyahların eserlerinden alınan parçalarından oluşturulmuştur. (Edward Williams Byron ve Henry Yule, "Mandeville, Jehan De", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, C: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911, s. 560-562.) (19) Giovanni de Marignolli. XIV. yüzyılda Uzak Doğu'ya gönderilen pek çok misyonerden biri olan Giovanni de Marignolli'nin gördüklerini kaleme aldığı yazı, bir seyahatname hatta bir anlatı olmaktan çok uzaktır. Son derece kibirli anlatımlar arasında zamansal atlamalar ve kopukluklar muazzam boyuttadır. (Henry Yule ve Charles Raymond Beazley, "Marignolli, Giovanni de", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, C: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911, s. 717-718.) (20) Sultaniyeli Johannes. Timur'un Avrupa'ya gönderdiği elçi olan Johannes'in eserinde Türkler ve özellikle Osmanlılara dair çeşitli kayıtlar varsa da o ana olarak Avrupa'ya dair bilgiler vermiştir. (Altay Tayfun Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adli Eserinden Bazı Parçalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 33, S: 55, 2014, s. 132-155.) Ayrıca bkz. Anthony Luttrell, "Timur's Dominican Envoy", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Ménage*, Ed. Colin Heywood ve Colin Imber, The Isis Press, İstanbul 1994; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020. (21) Gıyaseddin Nakkaş. Timur'un oğlu Şahruh tarafından Çin'e elçi olarak gönderilen ve Türk tarihindeki ilk seyahatnamelerden birini kaleme alan Gıyaseddin Nakkaş'ın eseri oldukça kısadır ve ana olarak yol üstünde ve Çin'de gördüklerini anlatmaktadır. [Muhaddere Nabi Özerdim, "Acaib-ül-letaif (Hitay Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 8, S: 3, 1950, s. 345.] Ayrıca bkz. Gıyaseddin Nakkaş, *Hitay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013. (22) Niccolò de Conti. XV. yüzyılda Yakın Doğu ve Hindistan'da yolculuklar yapan ve İtalyan bir tüccar olan Niccolò de Conti, büyük oranda Hindistan hakkında bilgi verdiği bu yolculukları kendi yazıya geçirmemiş, Papa'nın hizmetinde olan Poggio Bracciolini isimli bir bilim adamı, kendi yazdığı kitabında onun anlarına da yer vermiştir. (Ingrid Maumgartner, "Conti, Niccolo Dei", *Literature of Travel and Exploration*, Vol: 1, Ed. Jennifer Speake, Fitzroy Dearborn, New York 2003, s. 277-279.) (23) Felix Fabri. Daha önce Kutsal Toprakları ziyaret eden ve yine hac yapmak için bir arkadaşıyla beraber yola çıkan Felix Fabri bu amacını gerçekleştirmiş, gitmek isteyenlere yol göstermesi için yaşadıklarını kaleme almıştır. Kitapta Memlük yönetimi altındaki yerler anlatılsa da ana olarak Hristiyanların kutsal mekânları hakkında bilgi verilmiştir. (Lia Scheffer, "A Pilgrimage to the Holy Land and Mount Sinai in the 15th Century", *Zeitschrift Des Deutschen Palästina-Vereins*, S: 102, 1986, s. 144-151.)

³⁰ "Bu kitap Muhammed b. Süleyman'ın mevlâsı ve Halife Muktedir'in Bulgar hükümdarına elçilik vazifesi ile gönderdiği Ahmed b. Fazlan b. el-Abbas b. Raşid b. Hammad'ın eseridir." Bkz. İbn Fazlan, *Seyahatname*, 2. bs., çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 23.

³¹ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 11; Zeki Velidi Togan, "İbn Fadlan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, 1. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 730; Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlan", *TDV İslam*

Arap olmadığı yönündeki görüşlerin doğru olmadığını belirtmiştir.³² İbn Fazlan kültürlü, meraklı, hem gözlem yeteneği hem de kalemi güçlü biridir.³³ O, “İslam ilimlerine bihakkın vakıf” ve İtil Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti için fakihlik görevini yerine getirmesinin yanında, İtil Bulgarlarındaki Müslüman fakih ve öğretmenleri de denetlemekle görevli olmuştur.³⁴ “Ahlaklı, din-dar, dürüst, iffetli ve İslamiyet’i yayma” isteğiyle dolu birisi olan İbn Fazlan, elçilik heyetinin başkanı olmamasına rağmen İtil Bulgar hükümdarına gönderilen Halife’nin mektubunun, dört bin dinarın ve çeşitli hediyelerin ona teslim edilmesine bakılırsa, elçilik kafilesindeki en becerikli ve bilgili kişidir.³⁵

Yaklaşık olarak 912 yılında İslamiyet’e geçmeye karar veren İtil Bulgar Hanı İlteber Almuş, Abbasi Halifesi Muktedir-Billah’a bir mektup yazarak öncelikle kendi hükümdarlığının halife tarafından meşru olarak görülmesini, Bulgarlara bu dini öğretecek uzmanlar gönderilmesini ve sınırdaş olduğu Yahudi Hazarların saldırılarına karşı korunmak amacıyla bir kale yaptırmak için para yardımında bulunmasını isteyen bir mektup göndermiş; bunun üzerine içinde İbn Fazlan’ın da bulunduğu elçilik heyeti 921 yılında yola çıkmıştır. 21 Haziran 921’de Sevsen er-Ressi ismindeki elçinin önderliğinde yola çıkan elçilik heyeti 12 Mayıs 922’de İtil Bulgar Hanı’na ulaşmış, yaz mevsimini burada geçirdikten sonra kıştan önce geri dönmüştür.³⁶ İbn Fazlan’ın bu seyahatini anlattığı *Risale* veya *er-Rihle* olarak bilinen eser, Zeki Velidi Togan tarafından bulununcaya değin, bu seyyah bir yalancı veya sahtekâr olarak tanınmış, 1924’ten sonra ise bu eser üzerine yapılan araştırmalar sayesinde İbn Fazlan, “ortaçağların âlim ve dikkatli bir seyyahu ve asrının büyük çapta diplomattı” haline gelmiştir.³⁷ Onun *er-Rihle*’sini yazmasının en büyük nedeni, halifelik sarayında gördüğü Türkler ve onların ülkeleri hakkında duyduklarından dolayı ortaya çıkan merak duygusu olmuş, yine de bazı noktalarda abartıya kaçmıştır. *er-Rihle*’nin büyük bir kısmı İbn Fazlan’ın kendi tanıklığından ve duyduklarından oluşmaktadır. Başta Bulgarlar olmak üzere Oğuzlar, Peçenekler, Başkurtlar ve hatta Ruslar gibi çeşitli ulusların siyasi ve dini durumları, dilleri ve ekonomileri gibi konularda yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir.³⁸ İbn Fazlan’ın eseri, bir kısım araştırmacılar tarafından Ruslarla ilgili çeşitli bilgiler veren en eski yabancı kaynak olarak kabul edilmektedir.³⁹ *er-Rihle*’nin, X. yüzyıl Türk tarihi mevzubahis olduğunda, “*en canlı, en sağlam vesikalardan*” biri olduğu özellikle vurgulanmalıdır.⁴⁰

Ansiklopedisi, Cilt: XIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, s. 477; Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. VII.

³² Togan, “İbn Fâdlan”, s. 730.

³³ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. VII; İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 12.

³⁴ Togan, “İbn Fâdlan”, s. 730-731.

³⁵ Aliev, “İbn Fadlân”, s. 477.

³⁶ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. VIII; Aliev, “İbn Fadlân”, s. 466-467.

³⁷ Togan, “İbn Fâdlan”, s. 731.

³⁸ İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 12; Aliev, “İbn Fadlân”, s. 478.

³⁹ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 10.

⁴⁰ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. VII.

2. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (*el-Mesâlikü'l-Memâlik*)

İstahrî'nin hayatına dair elde pek bir bilgi yoktur ve kendisi Kerhî olarak da bilinmektedir. Nisbesinden İran'ın Fars bölgesinde bulunan İstahr şehrine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bir İslam Coğrafyası Okulu olan Belh Okulunun -bu okula ismini veren Belhi'nin (Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhi) eseri elde olmadığı için- ilk temsilcisi olan İstahrî, Hindistan sınırına değin Asya'nın pek çok yerine seyahatler yapmış, İran'dan başka Arabistan, Suriye ve Mısır'a da yolculuklar gerçekleştirmiştir. Yaşamının sonlarını Huzistan veya Bağdat etrafında geçirdiği sanılmaktadır.⁴¹

el-Mesâlikü'l-Memâlik İstahrî tarafından yazılan ve onun, günümüze kadar gelebilen tek eseridir. Tarihte ilk kez bu kitapta, Sicistan'daki yel değirmenleri hakkında bilgi verilmektedir.⁴² İstahrî'nin eseri konusunda, bu okulun kurucusu olan Belhi'nin eserinin, “genişletilmiş bir düzenlemesi olduğu” olduğu yönündeki görüş halen kabul görmektedir.⁴³ Bununla beraber İstahrî'nin asıl bilgi kaynakları kendi yaptığı yolculuklar ve çağdaşı olan diğer coğrafyacıların eserleri olmuş, 951-952 yılı civarında, yine Belh okulundan bir coğrafyacı olan İbn Havkal ile Sind veya Bağdat'ta görüşmüştür. İstahrî, İslam ülkelerini gezmiş ve elde ettiği bilgiler, bu yolculuklarda yaptığı gözlemlere dayanmıştır. O, İbn Havkal ile görüştüğünde ona kitabını vermiş ve bazı değişiklikler yapmasını istemiştir.⁴⁴ İbn Havkal, İstahrî'nin bazı haritalarını mükemmel bazılarını da eksik olarak görmüş, onun talebi üzerine eksik ve karışık haritaları yeniden çizmiştir. İbn Havkal tarafından çizilen haritalar İstahrî'nin haritalarına göre çok daha gelişkin bir haldedir.⁴⁵ İstahrî tarafından Türkler genel olarak Uygurlar, Kırgızlar, Kimaklar, Oğuzlar ve Karluklar başlıklarına ayrılarak incelenmiştir. Verilen bilgiler çok yoğun değildir ve bu bilgiler de genellikle İslam sınırlarına yakın yerler hakkındadır. *el-Mesâlikü'l-Memâlik*'te özellikle Hazar Denizi etrafında bulunan Türkler hakkında detaylı bilgiler vardır.⁴⁶

3. Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (*Mürücü'z-Zeheb*)

Mesudi hakkındaki bilgilerin büyük bir çoğunluğu eserlerinde bulunanlardan elde edilmektedir. Bu eserler de özellikle *Mürücü'z-Zeheb* ve *et-Tenbih ve'l-işrâftır*. Onun Abdullah b. Mesüd'un soyundan gelmesi dolayısıyla Mesudi, Hüzeyl kabilesine mensup olmasından dolayı da Hüzelî nisbeleriyle

⁴¹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s. XI; Marina Tolmacheva, “İstahrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, s. 203; Murat Ağarı, “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'ku-bi ve İstahrî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 34, 2007, s. 178-179.

⁴² İstahrî, *a.g.e.*, s. XII; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 21.

⁴³ Sayyid Maqbul Ahmad, “Coğrafya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, s. 53.

⁴⁴ Tolmacheva, “İstahrî”, s. 203; Ahmad, *a.g.e.*, s. 53; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. XII.

⁴⁵ Ahmad, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁶ Ağarı, “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri...”, s. 184; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. XXVI; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 21.

bilindiği görüşünün yanında⁴⁷ (Arapların eskiden doğdukları yere göre bir soyad almaları nedeniyle) Mesudi'nin Abdullah b. Mesud'un soyundan geldiği için değil de Bağdat'ta bulunan Mesude isimli mahallede dünyaya geldiği için bu adı aldığı savunular da vardır.⁴⁸ Mesudi gençlik dönemlerinde İran'ı dolaşmış, 915'te İstahr'da bulunmuş, bundan bir yıl sonra önce Hindistan'a buradan sonra Seylan'a (Sri Lanka) gitmiş, tacirlere katılarak Çin Denizi'ni dolaşmış, buradan dönüşte de Hazar Denizi'nin güney sahillerinde seyahat yapmıştır. Dersler ve kitaplardan öğrendikleriyle yetinmeyen, daha çok şey öğrenmek amacıyla böyle seyahatlere çıkan Mesudi, 932 yılında Hazar Denizi ve civarında yaptığı yolculuğun ardından 941 veya 942'de Mısır'a, 946'da Dımaşk ve Antakya'ya gitmiş, Mısır'ı da dolaştıktan sonra 947'de Fustat'a gelmiştir. Bu tarihten sonra başka bir yolculuğa çıktığına dair bilgi yoktur.⁴⁹

Kendi döneminin tarihçilik geleneğinin dışına çıktığı için o zamanlar hak ettiği ilgiyi görmemiş, ancak şimdiki zamanda değeri çok daha iyi bir şekilde anlaşılmıştır. Mesudi "eski otoritelerin aşilamaz olmadıklarını, yeni gelen ilim adamlarının onların hatalarını, eksiklerini düzeltereğini, ilmin yavaş da olsa devamlı ilerlediğini söyleyen nadir İslam âlimlerindedir."⁵⁰ Mesudi'nin hareketli bir hayat geçirmesi eserlerine de yansımıştır. Fakat onu yolculuk yapmaya iten şey sadece macera yaşamaktan ibaret değildir, bunun yanında bitmek bilmez öğrenme tutkusunun da büyük bir etkisi olmuştur.⁵¹ Mesudi'nin İslam topraklarının dışına ilgi duyması, başka yerlerde yaşayan insanları ve onların kültürlerini öğrenmenin en iyi yolu olarak doğrudan kaynağa gitmeyi ifade etmesi dikkat çekicidir. Bundan dolayı yaptığı seyahatlerin yanında âlimler, tüccarlar, başka seyyahlar, din görevlileri, devlet memurları gibi farklı kesimlerden bilgi toplaması sayesinde Mesudi, sadece İslam tarihçisi olmamış bir dünya tarihçisi haline gelmiştir.⁵² Onun yazdığı eserler özellikle tarih ve etnoloji açısından son derece değerlidir. Çok sayıda yere yolculuk yapan Mesudi bir o kadar çok eser kaleme almış, bunlardan sadece *Mürücü'z-Zeheb* ve *et-Tenbih ve'l-İşraf*'ın günümüze kadar gelmiştir. Eserlerinin sayısı üzerinde anlaşmazlık olsa da toplamda on yedi ilâ otuz dört kitabı olduğu düşünülmektedir. Irak Okulu'na mensup bir coğrafyacı da olan Mesudi'nin bu konudaki en önemli görüşlerinden biri, belirli bir bölgede hâkim olan coğrafi şartların, o bölgedeki insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerinde doğrudan etkili olduğu yönündeki düşüncesidir. Sürekli seyahat etmesi nedeniyle Mesudi'nin bilgisi derinleşmemiş yüzeysel kalmış, çeşitli efsane ve masalları eleştirmeksizin ka-

⁴⁷ Carl Brockelmann, "Mes'ûdi", *İslam Ansiklopedisi*, 3. bs, Cilt: VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 144; Casim Avcı, "Mes'ûdi, Ali b. Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, s. 353.

⁴⁸ Mesudi, *Mürüc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, 4. bs, çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s. 13.

⁴⁹ Brockelmann, "Mes'ûdi", s. 144; Avcı, "Mes'ûdi, Ali b. Hüseyin", s. 353.

⁵⁰ Mes'ûdi, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 9-10.

⁵¹ Brockelmann, "Mes'ûdi", s. 144.

⁵² Avcı, "Mes'ûdi, Ali b. Hüseyin", s. 353.

bul etmiş olsa da özellikle İslam topraklarının etrafındaki bölgeler hakkında elde bulunan değerli bilgiler onun sayesinde öğrenilmektedir.⁵³

4. Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbûî (*Rihle ile's-Sin*)

Gezgin bir Arap şairi ve edebiyatçısı olan Ebu Dülef'in doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak hiçbir yerde yoktur. Onun X. yüzyılın başlarında doğduğu ve 1000 yılı civarında da öldüğü düşünülmektedir. Bundan başka onun Hazrecî ve Yenbûî nisbelerinden yola çıkılarak, Ebu Dülef'in ensardan olduğu ve Medine'nin batısındaki Yenbûunnahl ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Ebu Dülef X. yüzyılda, Horasan ve İran hükümdarlarının sarayları arasında bir hayat sürmüş, Samani hükümdarı II. Nasr b. Ahmed'in sarayında yaşamıştır. 943 yılında, Samanilerin Buhara yöneticisinin kızını, kendi imparatorlarına istemek için Çin'den gelen bir heyeti, ülkelerine geri götürmek amacıyla yine II. Nasr b. Ahmed tarafından görevlendirilmiştir.⁵⁵ O bu seyahatinden geri dönerken Hindistan'ı da ziyaret ettiğini söylese de Ebu Dülef'in yaptığı yolculuklar hakkında anlattıkları şüphe çekicidir.⁵⁶ *er-Risâletü'l-ûla* veya *Rihle ile's-Sin* adıyla bilinen ve Ebu Dülef'in Çin'e yaptığı yolculuk hakkında bilgi veren eserinde, Türkler hakkında çok düzensiz ve karışık bilgiler vardır.⁵⁷ Bu yolculuk esnasında takip edilen yol bellidir. Fakat Ebu Dülef, yolu üzerinde olmayan, hatta bu güzergâhtan uzakta yaşayan Peçenekler, Kırgızlar gibi topluluklar hakkında da bilgi vermektedir. Bu durum ya Çin'e giden heyetin dönüş esnasında takip edilmesi gereken güzergâhın sağında ve solunda bulunan yerlere uğramasından ya da Ebu Dülef'in başka yerlerden elde ettiği bilgileri, kendi deneyimi olarak göstermeye çalışmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Bundan başka Çin'e giderken önce, Türk boylarından Karluk, Yağma ve Çiğillerden oluşan Karahanlılara uğranılması gerekmektedir. Fakat Ebu Dülef, Tahtah ve Neca isminde bilinmeyen yerlerden bahsetmiştir ve verdiği bilgiler birbirini tekrar eder mahiyettedir, bundan dolayı da güven vermemektedir. Bunlara ek olarak Ebu Dülef tarafından kaydedilen coğrafi bilgilerde bile şüphe vardır.⁵⁹ Vladimir Feodoroviç Minorskiy, Ebu Dülef'in yazdıklarının sahte ve aslen Tamim İbn Bahr'dan geldiğini iddia etmiştir.⁶⁰ *er-Risâletü's-sâniye* veya *Rihle fi vasatı Asiyâ* ismiyle de bilinen eserinde, Ebu Dülef'in İran'ın hem batısı hem de doğusunda yaptığı yolculuklar anlatılmaktadır ama bu ki-

⁵³ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 21; Mesudî, *Murûc ez-Zeheb...*, s. 14-15; Avcı, *a.g.e.*, s. 353; Brockelmann, "Mes'ûdî", s. 144.

⁵⁴ Carl Brockelmann, "Mis'ar", *İslam Ansiklopedisi*, 3. bs., Cilt: VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 363; İnci Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005, s. 176.

⁵⁵ İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 14; Brockelmann, *a.g.e.*, s. 363; Koçak, *a.g.e.*, s. 176.

⁵⁶ Brockelmann, *a.g.e.*, s. 363; Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi...*, s. XI.

⁵⁷ Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", s. 176.

⁵⁸ İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 14.

⁵⁹ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. XI; Brockelmann, "Mis'ar", s. 363.

⁶⁰ Vladimir Feodoroviç Minorskiy, "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C: 12, S: 2, 1948, s. 294, d.n. 3.

tapta da çelişkili ifadeler vardır. O, ülkenin batısındaki seyahatini anlatırken, doğusuna dair bilgiler vermiştir. Bununla beraber İran'da bulunan birtakım madenler ve arkeoloji kalıntılarını anlatmış olması dikkat çekicidir.⁶¹ Ebu Düllef, Türkler ve onların yaşadığı yerler hakkında önemli bilgiler vermektedir ve o tüm eksikliklerine rağmen, X. yüzyılın ilk yarısında doğuda yaşayan Türkler hakkında bilgi veren bir kaynaktır.⁶²

5. Ebü'l-Kāsim Muhammed b. Alī en-Nasībī el-Bağdādī (İbn Havkal) (*Sūretü'l-Arz*)

Sanlı bir seyyah ve coğrafyacı olan İbn Havkal'ın hayatına dair elde pek fazla bilgi yoktur. Bizzat kendisi 943 yılının Mayıs ayında hem ticaret yaparak para kazanmak, hem de ülkeler ve uluslar üzerine araştırmalar yapmak amacıyla Bağdat'tan ayrıldığını anlatmıştır. O başka tüccarlar ve seyyahlardan elde ettiği bilgilerin farklılık arz etmesi nedeniyle, hem bunların doğrusunu ortaya çıkarmak hem de daha çok şey öğrenmek için ticaret kervanlarıyla yolculuk yapmıştır. Yazacağı kitap için bilgi toplamak amacıyla seyahatine başladığı dönemde Abbasiler karışık ve huzursuz bir dönemdedir. Fakat o 943 ve 987 arası tüm İslam dünyasını dolaşmıştır.⁶³ "Tüccar bir âlim" olan İbn Havkal, Bağdat'tan yola çıkmasının ardından 947 ve 951 arasında Sudan'ın batısını, Afrika'nın kuzeyini ve hatta Endülüs'ü (İspanya) dolaşmış, 955'te Mısır, Azerbaycan ve Ermeniyeye bölgelerini, 961 ve 969 arasında da Horasan, Irak ve Fars'ta seyahatler yapmıştır.⁶⁴ İbn Havkal hakkında, onun Fatımi istihbaratı için çalıştığını iddia edenler de vardır. İbn Havkal, Fatımi Halifesi'nden bahsederken, "Efendimiz" dese de yine Fatımilerin yönetiminde olan Sicilya'daki Müslümanları şiddetli şekilde eleştirmiş, onların gelmesiyle Mısır'ın gerilediğini anlatmıştır.⁶⁵ İbn Havkal'ın Fatımi yanlısı olduğu yönünde kesin kanıt yoktur ve onun böyle davranmasının nedeni, Bağdat'ı yönetmekte olan Büveyhilerin kötü yönetimleridir.⁶⁶ Büyük ihtimalle 952 yılında İstahri ile görüşen İbn Havkal, Câhiz, Ceyhâni ve İbn Hurdazbih gibi âlimlerin eserlerini gözden geçirmiş, nihayetinde *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* veya *Sūretü'l-Arz* adıyla tanınan kitabını yazmaya karar vermiştir.⁶⁷ İstahri'nin eseri, İbn Havkal'ı kendi kitabını yazma konusunda etkilemiştir ve bu eseri aslen iki kısımdan oluşmaktadır. İslam dünyasının doğu yarısının anlatıldığı ikinci bölümde özellikle Batı Türkistan, Hazar Denizi ve çevresi, Horasan gibi bölgelerin yanında, buraların etrafında bulunup Müslüman olmayan topluluklar hakkında son

⁶¹ Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", s. 176.

⁶² Yazıcı, "Seyahatname", s. 10; İbn Fazlan, *Seyahatname*, s. 14.

⁶³ Cornelis van Arendonk, "İbn Havkal", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, 2. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 747; Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, s. 34; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 8.

⁶⁴ *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. bs., der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükân, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 2013, s. 44.

⁶⁵ Arendonk, "İbn Havkal", s. 747; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, s. 10.

⁶⁶ Şeşen, "İbn Havkal", s. 34.

⁶⁷ *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, s. 44-45.

derece önemli bilgiler verilmektedir. Türkler ve Ruslar hakkında anlatılanlar bu konuda öne çıkanlar arasındadır. İbn Havkal, İstahri'nin kitabını da baştan itibaren yeniden yazmaya karar vermiştir.⁶⁸ Yusuf Ziya Yörükân'a göre İbn Havkal'ın eseri aslında İstahri'nin kitabının genişletilmiş halinden başka bir şey değildir.⁶⁹ Bununla beraber Ramazan Şeşen, İbn Havkal'ın eserinin, "bir coğrafya kitabından ziyade bir seyahat kitabı" olduğunu özellikle belirtmiş,⁷⁰ Hazar Denizi ve Ceyhun ile Seyhun nehirleri etrafındaki Türkler hakkında çok detaylı bilgiler verdiğini, bu iki nehir etrafındaki bilgilerin bizzat kendi gözlemlerine dayandığını kaydetmiştir. Bunlara ek olarak İbn Havkal ile beraber hem İstahri hem de Mesudi, Sicistan'daki yel değirmenlerinden bahsetmektedir ve bu üç kişinin ısrarla ve sürekli şekilde bu yel değirmenlerinden bahsetmesi, bunları Müslümanların icat ettiği düşüncesini güçlendirmektedir.⁷¹

6. Wang Yen-Te

981 yılında Çin İmparatoru T'ai-tsung, Kao-ch'ang Uygurlarına bir elçilik heyeti göndermiş, bu heyeti idare etmek için de bir saray memuru olan Wang Yen-te görevlendirilmiştir. Wang Yen-te 981 yılında çıktığı bu yolculuktan 985'te geri dönmüş ve bunun ardından yolculuğunu bir rapor haline getirerek imparatora takdim etmiştir. Ta-ming şehrinde doğan Wang Yen-te, hayatının gençlik dönemlerinden itibaren Chin sarayında çeşitli görevlerde bulunmuş, iki defa *Kung-feng-kuan* yani "İmparatorun hizmetinde görevli (hadımağaları)" konumunda bulunmuştur. Kao-ch'ang Uygurları hakkında elimizdeki bilgiler, onlar ve Çin arasında gidip gelen birkaç ticari heyete yönelik kayıtlar ve *Yüeh shih'ta* verilenle sınırlıdır. Wang Yen-te'nin seyahatnamesi bundan dolayı çok büyük bir önem taşımaktadır. Zira onun eserini Türkçeye çeviren Özkan İzgi'ye göre o, "seyahatnamesinde, kendisini sadece coğrafi bölgelerle sınırlamamış, bunun yanı sıra, aralarından geçtiği kabileleri, yaşam biçimlerini ve ürünlerini de tanıtmıştır."⁷²

7. Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (Sefername)

Tarih süresince Nâsır-ı Hüsrev hakkında pek çok kesim tarafından çeşitli efsaneler oluşturulmuş hatta onun adına sahte bir otobiyografi dahi yazılmıştır. Hem Nâsır-ı Hüsrev hem de başka doğulu önemli kişilerin hayatları konusunda en sağlıklı bilgi edinme yolu, onlar hakkında yazılanlardan değil, onların yazdığı çeşitli eserlerden elde edilmektedir ve onun tarafından yazılan çeşitli eserlere ek olarak özellikle *Sefername* ve *Divan* bu konuda en iyi kaynaklar arasındadır.⁷³ Nâsır-ı Hüsrev, Gazneli Mahmud ve onun oğlu Mesud

⁶⁸ Şeşen, "İbn Havkal", s. 35; Arendonk, "İbn Havkal", s. 747.

⁶⁹ Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, s. 48.

⁷⁰ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, s. 10.

⁷¹ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 21; Arendonk, "İbn Havkal", s. 747.

⁷² İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin...*, s. 1, 11, 40.

⁷³ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006, s. 395; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. VIII.

dönemlerinde kâtip olarak görev yapmış,⁷⁴ 1040'tan sonra Selçukluların hizmetine girmiş, saraylarda son derece itibarlı bir mevkiye ulaşmıştır. Muhakkak surette Selçuklulardan Tuğrul Bey'in yanında memurluk yapmış, Çağrı Bey'in maiyetinde bulunmuştur.⁷⁵ 1040 ve 1045 yıllarında Nâsır-ı Hüsrev'in düşünce şeklinde büyük bir değişiklik olmuş, kehanetvari bir rüya görmesi üzerine bulunduğu mevki ve içinde yaşadığı safahata veda ederek yola çıkmıştır. 1045 yılında Çağrı Bey'in hizmetindeyken divan işleri için Cüzcan'a geldiği sırada gördüğü bir rüya nedeniyle yola çıkmış, yedi yıl boyunca (1045-1052) yolculuk yapmıştır.⁷⁶ Nasır-ı Hüsrev, hac niyetiyle İran'dan başladığı bu yolculuğunda, Mekke'den sonra taht mücadeleleriyle çalkalanan İran'a geri dönmek yerine Mısır'a yönelmiş, buradaki refah, huzur ve bolluktan çok etkilenmiş, bundan dolayı da "İslam âleminin kurtuluşunun Fatimiler eliyle olacağını düşünerek İsmailiyye mezhebine geçmiştir."⁷⁷ 1052 yılında Hicaz, Irak ve İran üzerinden Belh'e dönen Nasır-ı Hüsrev, burada İsmailiği yaymaya başlamış, Çağrı Bey'in emri üzerine takibata uğramış, hayatının son dönemlerini Bedehşan'da geçirmiştir. Onun en büyük eseri olarak yolculuğunu anlattığı *Sefername* gösterilmektedir, fakat o büyük ihtimalle Şiiler tarafından gözden geçirilerek, yani tahrif edilerek günümüze gelmiştir. Nasır-ı Hüsrev'in seyahati esnasında elde ettiği izlenimler, gittiği yerde gördüğü panayırılar, gelenek ve görenekler ve hatta ilim merkezleri *Sefername*'de yazıya dökülmüştür.⁷⁸

8. Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum⁷⁹

I. Haçlı Seferi'ne katılan ve *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* kitabını yazan kişinin kimliği bilinmemektedir. Buna rağmen kitaptaki bilgilerin dikkatli bir şekilde incelenmesiyle, yazarın adı hariç olmak üzere farkında olmadan kendisi hakkında verdiği pek çok bilgi ortaya çıkmaktadır.⁸⁰ Haçlıların Kürboğa'ya karşı düzenledikleri saldırı esnasında, yazar kendisi hakkında Güney İtalya'daki Apulia şehrinde geldiğini anlatmıştır. Buna ek olarak o Bohemund'a bağlı birisidir. Kimliği bilinmeyen yazarın Güney İtalya'daki Normanların soyundan gelmesi büyük bir ihtimaldir. Silah arkadaşlarının giysilerinde taşıdıkları haç, yazar için bir kahraman olan Bohemund'un giydiği pelerinin kesilmiştir. Bununla beraber o yüksek bir dini hissiyata sahiptir. Buna kanıt olarak Bohemund'un hac amacıyla Kutsal Mezar'a git-

⁷⁴ "Ona ben dedim, Sultan Mahmut Gasnevî ve oğlu Mesut gibi birçok İran padişahları gördüm. Meclisleri pek yüceydi, nice nimetleri vardı, nice bezenmişti." Bkz. Nâsır-ı Husrev, *Sefername*, s. 85.

⁷⁵ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", s. 395; Nâsır-ı Husrev, *a.g.e.*, s. XI-XIII.

⁷⁶ Evgenii Eduardoviç Berthels, "Nâsır-ı Husrev", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 97; Nâsır-ı Husrev, *a.g.e.*, s. XII.

⁷⁷ Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, s. 52.

⁷⁸ Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", s. 395-396; Berthels, "Nâsır-ı Husrev", s. 97; Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, s. 52.

⁷⁹ Aura'lı Ekkehard'ın *Hierosolymita'sı*, Peter Tudebode'un *Historia de Hierosolymitano itinere'si* ve yazarı bilinmeyen, hem *Monte Cassino Kaynağı* hem de *Historia Belli Sacri* olarak bilinen *Historia peregrinorum euntium Jerusalem ad liberandum sanctum Sepulcrum de potestate ethnicorum* adlı eserler de bu başlığa dâhildir.

⁸⁰ *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, ed. Beatrice A. Lees, Clarendon Press, Oxford 1924, s. XIII.

mek yerine Antakya'da bir prenslik oluşturma düşüncesinde olduğunu öğrenmesinin ardından, onun maiyetinden ayrılması ve başka bir Norman şövalye olan Kont Raymond de Toulouse'un maiyetine girmesi gösterilebilir.⁸¹ Yazarın anlatımında birinci şahıs ifadeler kullanmasına ve bazı önemli olayları son derece büyük bir canlılıkla anlatmasına bakılarak onun Haçlı Seferi'ne büyük ihtimalle 1096 yazında Amalfi'den çıktığı (Haçı kabul etmek) aynı yılın ilerleyen zamanlarında Güney İtalya güçleriyle Balkanlara geçtiği, Vardar Savaşı'na⁸² katıldığı, 1097'nin ilkbaharında İstanbul Boğazı'nı geçtiği, İznik kuşatması ve Eskişehir Savaşı'nın ardından 1097'nin Ekim ayı sona ermeden Antakya Kuşatması'na katılmak amacıyla şehrin doğusundaki Bohemund'un kampına geldiği ortaya çıkarılmıştır.⁸³ Yolculuğa bir şövalye olarak başlayan yazar bu sayede seferi idare eden liderlerin meclislerine girme ve bir şeyler öğrenme şansına sahip olmuş, atını kaybetmesinin ardından mensubu haline geldiği *pauperes homines pedites*'in⁸⁴ cesaretini ve çektiği eziyetleri anlatmıştır. Kusursuz bir asker olduğu için tüm askeri meziyetlere sahiptir ve bunun sayesinde düşmanı olan Türklerin yeteneği ve cesaretini dahi takdir etmektedir.⁸⁵ Otuz dokuz bölümden oluşan *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*'un ilk yirmi dokuz bölümü, yazar Kasım 1098'de Antakya'dan ayrılmadan önce, geri kalan kısımları da 1101'in başında Kudüs'te ve büyük ihtimalle Askalan Savaşı'nın ardından yazılmıştır. Kitap sade, tutarlı ve öz-lüdüdür, tüm eser "*destanı bir özellik*" taşımaktadır, ama yazar tanık olmadığı olayları, kendi hayal gücüyle yorumlayarak kaydetmiştir.⁸⁶

Uzun bir süre kimin yazdığı bilinmeyen *Gesta Francorum*'un; Peter Tudebode, yine yazarı bilinmeyen Monte Cassino Kaynağı⁸⁷ ve Aura'lı Ekkehard⁸⁸ tarafından büyük oranda kullanıldığı hatta bezen kelimesi kelimesine aktarıldığı kabul edilmiş olsa da⁸⁹ hem 1101 Haçlı Seferi'ne katılan ve tanık olmadığı I. Haçlı Seferi'ne dair bilgiler veren Ekkehard'ın bizzat bu bilgileri Kudüs'te bulduğu, "*küçük bir kitaptan*" aldığını söylemesi⁹⁰ hem de kimin yazdığı bilinmeyen *Gesta Francorum*'da yarım kalan ve anlamsız olan cümlelerin, Peter Tudebode'un eserinde tam ve anlamlı olmasından yola çıkılarak, bu eserlerin şu anda kayıp olan ve bilinmeyen başka bir kaynak kullanılarak yazıldığı ortaya konulmuştur.⁹¹

⁸¹ Anonim Haçlı Tarihi, çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 18; *Anonymi Gesta Francorum...*, s. XIII-XIV; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 23.

⁸² Bohemund'un 18 Şubat 1097'de Vardar Nehri'ni geçmesi esnasında Türköpöller ve Peçeneklerle yaptığı ve onların saldırısını püskürttüğü savaş. Bkz. *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 58-60.

⁸³ *Anonymi Gesta Francorum...*, s. XIV-XV.

⁸⁴ Zavallı erkek yayalar, bkz. *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 20.

⁸⁵ *Anonymi Gesta Francorum...*, s. XVI.

⁸⁶ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 15, 21-22.

⁸⁷ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 24, 28-29.

⁸⁸ King, "We're on a Mission from God...", s. 14.

⁸⁹ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 24.

⁹⁰ King, "We're on a Mission from God...", s. 14-17.

⁹¹ Jay Rubenstein, "What is the Gesta Francorum, and Who was Peter Tudebode?", *Revue Mabillon*, S: 16, 2005, s. 189-192, 197, 200-202.

9. Fulcherius Carnotensis (*Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*)

I. Haçlı Seferi'ne bizzat katılan üç kişinin (*Gesta'nın kim olduğu bilinmeyen yazarı, Raimundus Aguilers ve Fulcherius Carnotensis*) yazdığı eserler arasında Fulcherius Carnotensis özellikle öne çıkmaktadır. Eserinde eksik bilgiler bulunsa da o en güvenilir, en abartıdan uzak, mevzubahis Latin yazarlar arasında en eğitilidir.⁹² Carnotensis, 1098-1100 yılları arasında Urfa Kontluğu'nu yönettikten sonra Kudüs Haçlı Krallığı'nı kuran ve 1100-1118 arasında olmak üzere onun ilk kralı olan I. Baudouin'in rahibi olmuş, diğer iki yazarın aksine eserinde I. Haçlı Seferi'nden sonra yaşanan olayları da kaydetmiş ve onu 1127 yılına değin getirmiştir.⁹³ I. Baudouin'e olan yakınlığı, şahitliği ve bilgili olması sayesinde, "I. Haçlı Seferi hakkında bilgi veren çağdaş vekaayinameler içinde en önemli kaynak" olarak görülmektedir ve pek çok Latin kaynağına kıyasla son derece doğru kayıtlar tutmuştur.⁹⁴ Yazar, Fransa'daki Chartres veya Orleans'ta görev yapmış, büyük ihtimalle de Charters'te doğup yaşamıştır.⁹⁵ 1095'in Kasım ayında gerçekleştirilen ve Haçlı Seferlerinin başlatıldığı Clermont Konsili'ni son derece ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Onun Konsil'e katılıp katılmadığı belli olmasa da İlcan Biher Barlas'a göre "orada olsaydı bunu mutlaka dile getirmek isterdi." Barlas, bundan yola çıkarak muhakkak surette Konsile katılanlar arasında tanıdıklarının olduğu sonucuna varmıştır.⁹⁶ 1096 yılında Kont Étienne de Blois'in yanında sefere çıkmış, İtalya ve Balkanlar üzerinden gelinen Anadolu'da, İznik kuşatmasına katılmış, Eskişehir Savaşı'nda bulunmuş, 1097'nin Haziran ayında Baudouin de Boulogne'nun özel rahibi olarak onunla birlikte Urfa'ya gitmiştir. Onlar Urfa'dayken ana Haçlı ordusu Kudüs'ü ele geçirmiş, 1099 yılında Carnotensis, Baudouin ile beraber Kudüs ve Bethlehem'i ziyaret ettikten sonra Urfa'ya geri dönmüştür. 1110'de Kutsal Mezar Kilisesi'nin Koruyucusu olan Godefroi'nin hayatını kaybetmesinin ardından Baudouin, Kudüs'e çağrılmış, Carnotensis de onunla beraber giderek hayatının sonuna değin burada yaşamıştır. Carnotensis, eserini üç bölüm halinde yazmış, bunların ilki 1101, ikincisi 1106 ve üçüncüsü de 1124-1127 arasında tamamlanmıştır.⁹⁷ Son derece dindar ve sofu biri olan Carnotensis, çıktığı bu Haçlı Seferi'ne yürekte bağlı olmuş, yaptıklarının kesinlikle doğru olduğuna inanmış, bundan dolayı Roma'dan, Brindisi'den geriye dönen Haçlıları küçümsemiştir. Carnotensis bu durumundan dolayı Türklere herhangi bir iyi duygu beslememiş, Müslümanları zalim, merhametsiz ve putperest olarak görmüş, bununla beraber Türkleri, "okçulukta usta olan cesur bir ırk" olarak tanımlamıştır.⁹⁸

⁹² Mukadder Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s. XXIII-XXIV.

⁹³ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 17-18.

⁹⁴ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 22.

⁹⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi...*, s. 19; Yıldız, "Fulcherius Carnotensis...", s. XXIV.

⁹⁶ Carnotensis, *Kudüs Seferi...*, s. 21.

⁹⁷ Yıldız, "Fulcherius Carnotensis...", s. XXV; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 21.

⁹⁸ Carnotensis, *Kudüs Seferi...*, s. 36.

10. Ebû Hâmid el-Gırnâtî (*Aca'ibü'l-Mahlukât ve Tuhfetü'l-Elbâb*)

Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin hayatı hakkında bilinenler, kendi kitaplarında verdiği bilgilerle sınırlıdır. Tam adı ve künyesi Ebû Hâmid Muhammed b. Abdırrahmân (Abdirrahîm) el-Mâzîni el-Kaysî el-Gırnâtî el-Kayravâni olan Gırnâtî⁹⁹ 1080/1081'de Gırnata (Granada) şehrinde doğduktan sonra hem başka yerler görmek hem de bilgisini arttırmak amacıyla ana olarak iki yolculuğa çıkmıştır. Otuzlu yaşlarına değin Gırnata'da aldığı eğitimin ardından ilk olarak 1114/1115 yılında Mısır'a yönelmiş ve İskenderiye ile Kahire'yi ziyaret edip burada fıkıh öğrenmiştir. Bundan sonra Endülüs'e (İspanya) geri dönen Gırnâtî kısa bir süre sonra, yani 1117/1118'te ikinci yolculuğuna çıkmış ve ana yurduna bir daha geri dönememiştir.¹⁰⁰ Bu tarihte önce Sicilya ve Sardinya adalarına uğramış, oradan İskenderiye'ye geçmiştir. Daha sonra geldiği Kahire'de Ebû Bekir et-Turtuşî'den ders almaya devam etmiş, 1122'de Dimaşk ve Tedmür'de (Palmira), 1123'te Bağdat'ta bulunmuştur. 1130'da İran üzerinden Kafkasya ve Yukarı Volga bölgelerine yönelmiş, 1135-1136 arasında Bulgarlar ve Macarların idaresinde olan Başkurtlar arasında yaşayarak buralardaki Müslümanlara dini bilgiler öğretmiştir. Bağdat'a dönmek için yola çıkmış, Ukrayna'ya geldikten sonra Harzem'e yönelmiş, Buhara, Merv, Nişabur, İsfahan ve Rey gibi şehirleri gezmiştir. Önce Mekke ve Medine'ye, buralardan sonra kuzeye yönelip Irak'a ve nihayetinde Bağdat'a varmıştır. Başkurtlar bölgesinde bıraktığı ailesini çok özlediği için topraklarından geçmek amacıyla Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut'tan izin istemiş fakat cevabı beklemeden yeniden yola çıkmış, önce Musul'a gelmiş, burada Tuhfetü'l-Elbab isimli eserini tamamlamış (1162), Halep'ten sonra uğradığı Şam'da hayatını kaybetmiştir.¹⁰¹

Gırnâtî'nin günümüze gelen ve yaptığı seyahatlerden bahseden iki eseri vardır. Bunların ilki *el-Muğrib (el-Mu'rib) an Ba'zı 'Acâibi'l-Mağrib*'tir. Bu eser *Nuhbetü'l-Ezhân fi Acâ'ibi'l-Büldân ve Aca'ibü'l-Mahlukât* adlarıyla da bilinmektedir. Gırnâtî, Irak'a geldiği esnada Bağdat'ı gerçek anlamıyla yöneten Avnüddin b. Hübeire'nin isteği üzerine bu kitabı yazmış ve ona takdim etmiştir. Endülüs'ün (İspanya) ilginç ve Gırnâtî'ye göre üstün gelen yanları ve özellikle de Türkistan, Doğu Avrupa ve bu civardaki ülkelerde gördüğü insanlar, hayvanlar, buraların ilgi çekici özelliklerinin yanında pek çok efsanevi bilgi de kitabın içeriğine dâhildir. Bulgarlar, Başkurtlar, Harzemşahlar ve Hazar bölgesinde yaşayanlar, Bulgar ve Saksın şehirleri hakkında bilgi verdiği özellikle belirtilmelidir.¹⁰² Gırnâtî'nin yazdığı ikinci kitap, *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuh-*

⁹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb* adlı eserinin bir nüshasında adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdırrahîm b. Süleymân b. er-Rebi' el-Kaysî el-Gırnâtî şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî, *Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb: Gırnâtî Seyahatnamesi*, haz. Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015, s. 30, d.n. 3.

¹⁰⁰ el-Gırnâtî, *a.g.e.*, s. 29-31.

¹⁰¹ Mehmet Özdemir, "Ebû Hâmid el-Gırnâtî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994, s. 128-129.

¹⁰² el-Gırnâtî, *Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb...*, s. 32-33; Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî, 2. bs., *Gırnâtî Seyahatnamesi (Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb)*, haz. ve çev. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 32, 43, 51.

betü'l-A'câb adlı eseridir ve 1161/1162 tarihinde gittiği Musul'da bulunan Şeyh Ebû Hafs Ömer İbn Muhammed'in isteği üzerine, yaptığı yolculuklarda karşılaştığı garip ve acayip olaylarla güvenilir kişilerden duyduğu hikâyeleri, ilk eserine göre daha düzenli bir şekilde yazıya geçirmiştir. Bununla beraber bu kitabında da Hazar ve etrafı hakkında verdiği bilgilerin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.¹⁰³ Hayvan bilimine (zooloji) yönelik çok önemli gözlemleri olsa da yaptığı anlatılar arasına uzun hikâyeler yerleşirmesi nedeniyle Gırnâti'nin eserleri, şimdiye değin uzak kaldığı tarihçiler tarafından sıkı bir değerlendirmeye muhtaçtır.¹⁰⁴

11. Nüreddin Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfi (*Cevâmi'u'l-Hikâyât*)

1171 ve 1177 arasında Buhara'da doğmuş olan Avfi'nin tam adı ve künyesi Nüreddin Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfi el-Hanefî'dir ve hakkında bilinenler, büyük oranda kendi eserlerinde yazdıklarından oluşmaktadır.¹⁰⁵ Dayısı, Batı Karahanlı Devleti Beyi Kılıç Tamgaç Han'a doktorluk yapan Şerefü'z-zaman Mecdüddin olan Avfi, ilk eğitimini doğduğu şehirde aldıktan sonra hem kaleme alacağı eserleri için bilgi toplamak, hem de kendi bilgisini arttırmak için Horasan'da, Hindistan'da ve Seyhun ile Ceyhun nehirleri arasında bulunan pek çok şehri ziyaret etmiştir. 1201'de Semerkant'ta, 1203'te Harzem'de, 1206'da Nesâ'da ve pek çok bilim insanıyla görüştüğü Nişâbur'da bulunmuş; 1210'da ziyaret ettiği İsfizar ve Herat'tan sonra geldiği Sicistan'da 1215 yılına kadar kalmıştır. Buradan büyük ihtimalle Buhara'ya geri dönmüş olsa da Moğol tehdidi nedeniyle Horasan ve Gucerat üstünden Lahor'a varmış, 1228 yılında veya ondan bir süre sonra Delhi'ye geçmiş ve 1233'ten kısa bir süre sonra Delhi'de hayata veda etmiştir.¹⁰⁶

Avfi'nin Lahor'da bulunduğu esnada yazdığı *Lübâbü'l-elbâb* İslamiyet'ten sonraki döneme ait İran şairleri hakkındaki ilk tezkiredir. Kendi döneminde yaşayan şairlerin pek çoğuyla bizzat görüşen Avfi, hem şiirle uğraşan hükümdarlar ve devlet adamları hakkında bilgi vermiş hem de Gazneliler'in yanında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sancar'dan kendi zamanına kadar tanınmış şairleri anlatmıştır. Ortaçağ Türk-İslam tarihinin ana kaynağı olan bu eserin hak ettiği değeri görmemiş olması çok üzüntü verici bir durumdur. Bununla beraber Avfi'nin en bilinen eseri *Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât* adını taşımaktadır ki özellikle tarih bilimi açısından çok önemli bir kaynaktır. Zira kendisi bu kitabı yazmak için bazıları bilinen, bazıları bilinmeyen neredeyse yüz farklı kaynağı kullanmakla kalmamış Aşağı Türkistan, Horasan, Harzem, Sistan, Gazne ve Sind bölgelerindeki seyahatleri sırasında yaptığı gözlemler ve görüşmelerden de faydalanmıştır. Böylece birinci elden yazılan

¹⁰³ el-Gırnâti, *a.g.e.*, s. 34; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 23.

¹⁰⁴ Özdemir, "Ebû Hâmid el-Gırnâti", s. 129. Gırnâti'nin Fatih Sabuncu tarafından yapılan çevirisindeki yanlışlar Sadık Yazar tarafından düzeltilmiştir. Bkz. el-Gırnâti, *Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb...*, s. 121-136.

¹⁰⁵ Tahsin Yazıcı, "Avfi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, s. 115; Mehmed Fuad Köprülü, "Avfi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, Milli Eğitim Basımevi, Beşinci Baskı, İstanbul 1979, s. 21.

¹⁰⁶ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 116; Köprülü, *a.g.e.*, s. 22.

bir kitap özelliği de taşımaya başlayan *Cevâmi'u'l-Hikâyât*'ta Avfi, yaptığı bu yolculuklar esnasında tanıştığı bilim ve devlet adamları, hükümdarlar, sufiler ve şairlerden duyduklarını da kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Yolculuklarını gerçekleştirdiği bölgelerin sosyal tarihinin yanında özellikle de Batı Karahanlılar hakkında bilgi veren çok az sayıdaki kaynaktan biridir.¹⁰⁷

12. Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî¹⁰⁸ (*Rihlet el-Kinani*)

Tam adı ve künyesi Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî olan ve İbn Cübeyr olarak bilinen Endülüslü (İspanya) seyyah 1145 yılında, Kinâne kabilesinin bir üyesi olarak doğmuştur. Bundan dolayı adı bilinmeyen seyahatnamesi *Rihlet el-Kinani* olarak tanınmıştır.¹⁰⁹ İbn Cübeyr'in hem bilim öğrenmek hem hac yapmak hem de Doğu'da öğrendiklerini kaydedip Endülüs'te (İspanya) bunları tanıtmak için Doğu'ya doğru bir yolculuk yapma yönünde isteği olduğu, seyahatnamesinde kullandığı ifadelerden ortaya çıkmaktadır. İbn Cübeyr 1183 yılının Şubat ayında, yanına Granadalı (Gırnata) bir doktor olan Ebu Cafer Ahmed b. Hasan'ı da alarak yola çıkmış ve bu yolculuğunu gün gün veya yaşadığı olayların anısı henüz tazeliğini korurken kaydederek yazıya geçirmiştir.¹¹⁰ Granada'dan bir Ceneviz gemisiyle ayrıldıktan sonra Sicilya ve Girit üzerinden İskenderiye'ye gelmiş, Kahire'ye uğradıktan sonra Nil Nehri'yle Kus'a (Qus) oradan da Ayzab'a ulaşmıştır. Deniz yoluyla Kızıldeniz'i geçerek Cidde'de karaya çıkmış ve 1183'te Mekke'ye varmıştır. Bunun ardından beş gece kalacağı Medine'ye 1184 yılının Nisan ayında uğramış, Irak'a dönüş yolculuğu yapan hac kervanıyla Bağdat, Samarra, Musul, Nusaybin, Halep ve Hama üstünden Şam'a gelmiştir. Daha sonra Haçlıların bulunduğu Filistin'e girmiş, Sur ve Akka'yı gördükten sonra maceralı bir deniz yolculuğuyla 1185'te ülkesine geri dönmüştür. Selahattin Eyyübi'nin Kudüs şehrini ele geçirmesine çok sevinerek tekrar gittiği ikinci (1189-1191) ve bundan sonra üçüncü ve son kez gerçekleştirdiği hac yolculuğuna dair herhangi bir kayıt tutmamıştır. 1204 yılında eşinin ölmesinden duyduğu üzüntü nedeniyle çıktığı üçüncü hac seyahatinin ardından önce Kudüs sonra da İskenderiye'ye gitmiş, bu son şehre yerleşmiş ve 1217'de burada ölmüştür.¹¹¹

¹⁰⁷ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 116; Köprülü, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹⁰⁸ İbn Cübeyr'in İngilizce çevirisinde "Tibnin'den -Allah orayı harap etsin- Pazartesi şafakta ayrıldık. Yolumuz, Franklarla rahat içinde yaşayan Müslümanların oturduğu sürekli uzanan çiftlikler ve düzenli yerleşimlerden geçiyordu. Allah böyle bir ayartılmadan (günahtan) bizi korusun." (Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr, *The Travels of Ibn Jubayr*, çev. Ronald Joseph Callender Broadhurst, The Camelot Press, Londra 1952, s. 316) olan kısmın, Türkçe çevirisinde, "Tibnin'den (Allah orayı perişan etsin) Pazartesi günü seher vakti ayrıldık. Yolumuz hep birbirine bitişik ova ve düzenli bayındır topraklardı. Buralardaki ahali, tamamıyla Müslümandı. Beladan Allah'a sığınırız; ancak bunlar Franklara karşı gevşektirler." (İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 3. bs, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s. 223) şeklinde olması gibi çeviri değişiklikleri bulunduğu belirtilmelidir.

¹⁰⁹ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, s. 400; İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹⁰ Karaarslan, *a.g.e.*, s. 400-401; Cübeyr, *The Travels of Ibn Jubayr*, s. 15-16.

¹¹¹ Karaarslan, "İbn Cübeyr", s. 400-401.

Arap edebiyatının en seçkinlerinden ve seyahatname türünün dikkat çekici örneklerinden biri olarak tanımlanan İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, büyük oranda Kutsal Topraklar hakkında bilgi vermekteyse de bu bölge ve etrafında bulunan Türklerin faaliyetlerine dair birinci elden bir gözlemcinin kayıtlarını içerdiği için ayrı bir öneme sahiptir. Selahattin Eyyübi'yi ve özellikle onun adaletini kitabının hemen her sayfasında övmüş, onu üstün ve olması gereken bir Müslüman lider olarak anlatmıştır. Bunun yanında onun ziyareti esnasında çöküş dönemini yaşayan Abbasi Halifeliği hakkında da bilgi vermiş, Selçukluların boyunduruğunda yaşayan ve onlardan kurtulmak için gafilâne bir harekette bulunarak Cengiz Han'dan yardım isteyen¹¹² Halife Nasır'ı detaylı bir şekilde anlatmıştır.¹¹³ Kendisinin yolda korunma amacıyla Medine'den ayrılırken katıldığı kervan, Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan'ın torunu Melike Hatun'un, Zengiler'den Kutbeddin Mevdud'un eşinin (Mardin Artuklu Beyi Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatun) ve "İsfahan valisi ed-Dukus" olarak andığı Harzemşah Alâeddin Muhammed Tekeş'in kızının idaresinde olan bir kervandır. Selahattin Eyyübi'nin ordusunda bulunan Türk askerlerden Oğuz adıyla bahsetmesi de dikkat çeken başka bir noktadır.¹¹⁴ Kendi alanında önemli bir yere sahip olan bu seyahatname, kendinden sonra yazılan seyahatnamelere örnek olmuş, İbn Battuta'nın aralarında bulunduğu pek çok seyyah ondan etkilenmiş, hatta İbn Battuta'nın bazı yerleri onun seyahatnamesinden aynen aktardığı iddia edilmiştir.¹¹⁵

13. Historia de Expeditione Friderici Imperatoris

III. Haçlı Seferi'ne yönelik en zengin ve en önemli kaynak olarak değerlendirilen *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*'in, kim tarafından yazıldığı tam olarak bilinmemekle beraber bir derleme olduğu kesindir. Eserin Mühlhausen'de (Milevsko) bulunan nüshasında, yazının buradaki manastırın başrahibi olan Gerlach tarafından kaleme alındığı yazılmış, fakat daha sonra el yazısıyla buraya 'Ansb' ismi de eklenmiştir. Bununla beraber eserin önemli bir kısmı, yani yolculuğun Anadolu'da geçen bölümünü, Passau Katedrali Başkanı olan ve sefere bizzat iştirak eden Tageno isimli Baviera'lı bir rahibin seyahatnamesi oluşturmaktadır. *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* İmparator Friedrich'in ölümüne kadar olan üç buçuk haftayı, yani eserin üçüncü bölümünü, 1190'da Trablus'da (Tripoli, Trablusşam) ölen Tageno'nun eserinden neredeyse kelimesi kelimesine aktarmıştır. Ağırlıklı olarak eserin ancak son bölümünün Ansbert tarafından yazıldığı düşünülmektedir. *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* Haçlı Ordusu'nun izlediği güzergâhı kesin

¹¹² Bu konuda ayrıca bkz. Fatih Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 1, 2015, s. 142-158.

¹¹³ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, s. 10-11; Karaarslan, "İbn Cübeyr", s. 402; Cübeyr, *The Travels of Ibn Jubayr*, s. 16.

¹¹⁴ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 39, 43, 49, 103-104, 130-131 ve s. 266-267, dn. 59-63; Bahattin Kök, "Mevdud b. İmâdüddin Zengi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, s. 430.

¹¹⁵ Karaarslan, "İbn Cübeyr", s. 401.

bir şekilde göstermenin yanında bu yolculuğun nasıl ve ne şekilde yapıldığını, hem detaylarıyla hem de tarihiyle kaydetmiştir. Buna ek olarak yolculuğun arka planında olan diplomatik ilişkiler de bu eserde kendine yer bulmuştur.¹¹⁶ 1188 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nden Nürnberg'e elçiler gelmesi, Bizans İmparatorluğu'nun ordusunda görev yapan Türkler ve Kumanlar, kışı geçirmek için Edirne'de konaklayan İmparator'a Türkiye Selçuklu Devleti adına Tokili adında bir elçinin gelmesi ve Haçlı Ordusu'nun güvenlik içinde Anadolu'da geçeceği bildirilmesi buna rağmen Denizli'yi geçip Türk topraklarına girmelerinin ardından karşılarına çıkan ve dost olarak gördükleri Türklere ait olan beş bin başlık hayvan sürüsüne hiçbir zarar vermemeleri, fakat daha sonra Türklerin saldırılarına uğramaları öne çıkan detaylarıdır ki bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'ni on bir oğlu arasında paylaştıran II. Kılıç Arslan'ın zayıflayan gücünü, Kutbeddin Melikşah tarafından baskı altına alınması ve oğulları arasındaki iktidar kavgalarını göstermektedir.¹¹⁷

14. Ebû Abdullâh Şihâbeddîn Yâkût b. Abdullâh (*Mu'cemü'l-büldân*)

1179'da Bizans İmparatorluğu'nda Arap olmayan bir ailede dünyaya gelen Yakut'un tam adı ve künyesi Ebû Abdullâh Şihâbeddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî'dir. Doğum yerinden dolayı el-Rûmî,¹¹⁸ küçük yaşta köle olarak Bağdat'a getirilmesi nedeniyle el-Bağdâdî ve burada Ebû Nasr İbrâhim el-Hamevî tarafından satın alınması nedeniyle de el-Hamevî nisbelerine sahiptir. Grek yani Rum asıllı bir aileden gelmesi fikrinin yanında¹¹⁹ Türk kökenli olduğu da değerlendirilen ihtimaller arasındadır.¹²⁰ Yakut, küçük yaşta iyi bir eğitim almış, Müslüman olarak yetiştirilmiş, adını daha sonra Yakub olarak değiştirse de eski adıyla bilinmeye devam etmiştir. Kendisi, efendisi gibi ticaretle uğraşmış, bundan dolayı yolculuklara çıkarak efendisi adına döneminin büyük ticaret merkezlerini de görme fırsatı bulmuştur. Efendisinin ölümünün ardından Bağdat'ta kitap ticareti yapmaya devam eden Yakut 1213'te yeniden yolculuklarına başlamış, önce Tebriz sonra Suriye ve 1215'te de Mısır'da bulunmuştur. Burada Aleviler aleyhinde söylediklerinden dolayı linç edilmekten kurtularak Şam'a, ondan sonra da Halep, Musul, Hırsan ve Merv'e kaçmıştır ve eserlerinin asıl çekirdeğini bu şehirde toplama başlamıştır.¹²¹ Merv'de kaldığı süre boyunca Nişabur, Belh, Nesa ve Herat şehirlerini de görmüş, 1219'da Harzem bölgesine girmiş ve buranın başkenti

¹¹⁶ *The Crusade of Frederick Barbarossa*, çev. Graham Alexander Loud, Routledge Publishing, New York 2016, s. 1-3, 7, 25-26.

¹¹⁷ Erdoğan Saruhan, *III. Haçlı Seferinin Temel Kaynağı: Ansbertus Historia De Expeditione Friedrici Imperatoris*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2020, s. 13, 16, 56, 59, 74, 80-82.

¹¹⁸ Régis Blachère, "Yakut Rûmî", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 357.

¹¹⁹ Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XLIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, s. 288; Mehmet Faruk Toprak, "Yâkût el Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış", *EKEV (Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı) Akademi Dergisi*, S: 21, Erzurum 2004, s. 174.

¹²⁰ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 23.

¹²¹ Blachère, "Yakut Rûmî", s. 357; Avcı, "Yâkût el-Hamevî", s. 288.

olan Gürgeç'e uğramıştır. Bu esnada Moğolların gelmesine ve onların istilalarına şahit olmuş, korkusundan 1220 yılında tüm malını Horasan'da bırakarak önce Erdebil sonra da Musul'a kaçmış, 1229 yılında bulunduğu Halep'te hayatını kaybetmiştir.¹²²

Aralarında günümüze ulaşamayanların da bulunduğu pek çok kitap yazar Yakut, aslında hiçbir orijinal eser kaleme almamış, o daha ziyade kendinden öncekilerin yazdığı kitaplardan mükemmel bir şekilde faydalanmıştır. Bununla beraber en önemli eserlerinden biri 1215'te yazmaya başladığı ve ölümlüne değin üzerinde çalıştığı *Mu'cemü'l-Büldân*'dır.¹²³ Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân* isimli eserini, yerlerin adlarına dair bir kitaba ihtiyaç duyulması üzerine yazdığını söylemiş, bunun için daha önce kaleme alınan tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarını incelemesinin yanında yolculukları esnasında gördükleri, görüştükleri, deneyimleri ve kendi gözlemlerinden de yararlanmıştır.¹²⁴ Yakut'un yazdığı bu eser aslında bir coğrafya kitabı olarak görülse de bizzat gezdiği İran, Horasan, Seyhun ve Ceyhun nehirleri etrafıyla buralarda bulunan Merv, Semerkant, Buhara, Nesa gibi şehirler hakkında, gitmediği yerlere kıyasla çok daha fazla miktarda bilgi vermiş, hatta ayrıntılarıyla anlattığı bu şehirlerin köy ve mahallelerinden dahi bahsetmiştir. Bununla beraber Türkler hakkında verdiği bilgilerin sadece çok az bir kısmının, kendinden öncekilerden nakil olmadığı ihtimal dâhilindedir.¹²⁵

15. Ch'ao Hung (*Meng-Ta Pei-lu*)

Ch'ao Hung hakkında bilinenler henüz aydınlığa çıkartılamamıştır. Kendisinin soyadına bakılarak onun aslında Jin Hanedanlığı'nın Cürcen bölgesinden Song Hanedanlığı'na getirildiği sonucuna varılmıştır. Huadong Vilayeti Askeri Kumandanlığı'nda *si ci i quang* (umumi karargâh kumandanı) rütbesindeki memurluk görevini yaparken, Moğol Kumandanı Mukali'ye elçi olarak gönderilmiştir. 1220 yılını Moğollar arasında geçirdikten sonra 1221'de ancak Mukali'nin yanına gelebilen Ch'ao Hung'a verilen bu görev emrinin, merkezi hükümet tarafından verilen idari bir görev emri değil de Hua t'ung Vilayeti Komutanlığı tarafından verilen askeri bir emir olması dikkat çekicidir. Kaynaklarda onun bir müzakere yapmak amacıyla bu yolculuğa gönderildiği belirtilse de bahsedilen müzakereye dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ch'ao Hung'un hazırladığı ve Moğolların kökeni, devletlerinin adı, yapısı, yöneticileri, orduları ve özellikle askeri teşkilatları hakkında bilgi veren bu rapora bakılarak, onun aslında istihbarat amacıyla Moğollara gönderildiği sonucuna varılmıştır.¹²⁶

1221 yılında Moğol Kumandanı Mukali ile görüşmek için yola çıkan Ch'ao Hung tarafından yazılan ve *Meng-Ta Pei-lu* (Moğol Tatarlarının Umumi Tarihi) adını taşıyan bu raporun önemi, Moğol İmparatorluğu'na ait ilk kaynak olmasından ileri gelmektedir. Bunun yanında Ch'ao Hung'un, Cengiz Han'ın

¹²² Avcı, *a.g.e.*, s. 288.

¹²³ Blachère, "Yakut Rûmi", s. 357.

¹²⁴ Avcı, "Yakut el-Hamevi", s. 289.

¹²⁵ Toprak, "Yaküt el Hamevi'nin...", s. 175; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 24.

¹²⁶ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 15-16, 22.

doğum tarihi olarak 1154 yılını vermiş olması da son derece dikkat çekici bir durumdur. Zira bu konuda Cengiz Han'ın ardılları, Moğol İmparatorluğu'na dair Moğolca yazılan eserler ve başka Ortaçağ kaynaklarında bu tarihin 1162 olarak gösterildiği bilinmektedir. Kendisinin elçilik görevi sırasında Cengiz Han'ın halen hayatta olması nedeniyle Ch'ao Hung'un bu konuda yanlışlama-yacağı özellikle vurgulanmış, Moğolların doğum tarihini gizlemeye yönelik yaygın ananeleri nedeniyle, Cengiz Han henüz hayattayken onun hakkında bilgi almak isteyen yabancılara kasten yanlış tarihlerin verilmesi ihtimali üzerinde durulmuştur. Bunlara ek olarak Ch'ao Hung, *Meng-Ta Pei-lu*'da, Çin'de o dönem hâkim olan merkezîyetçi ve milliyetçi düşünceyi yansıtır şekilde Moğolları bilinçli şekilde yermiştir.¹²⁷

16. Cha'ng Ch'un (*Hsi Yu Chi*)

Cengiz Han'ın çağırması üzerine onun yanına gitmek için çıktığı yolculuk *Hsi Yu Chi* adıyla yazıya geçirilen Taocu keşiş Cha'ng Ch'un 1148 yılında Ch'ih-sia şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisine büyük bir saygı duyulan ve bilgeliğiyle tanınan Cah'ng Ch'un'un bu özellikleri, Kuzey Çin'i ele geçiren Cengiz Han tarafından da öğrenilmiş ve devleti yönetimi konusunda bilgilenecek için bizzat Han tarafından yanına çağırılmıştır. Cha'ng Ch'un da hayli ilerlemiş yaşına rağmen Çin'den yola çıkmış, Türkistan'dan geçerek İran'a ve daha sonra da Hindistan sınırına değin gitmiştir. 1221-1224 arasında gerçekleştirilen bu yolculuğun başında Cengiz Han, Otrar Faciası'ndan sonra başlattığı Batı Seferi'nin sonuna gelmiş haldedir. Cha'ng Ch'un tarafından değil de öğrencilerinden biri tarafından yazıya geçirilen *Hsi Yu Chi*'de yol üstünde karşılaşılan ve siyah arabalar ile beyaz çadırlara sahip göçer Moğollardan Cengiz Han'ın küçük kardeşi olan ve keşiş tarafından Otçigin olarak anılan Temüğe'den, Temüğe'yi ziyaretleri esnasında gerçekleştirilen bir Moğol düğününden bahsetmiş; Moğolların nasıl geçindikleri, nasıl giyindikleri, nasıl haberleştikleri gibi onların sosyal durumlarına dair pek çok bilgi vermiştir.¹²⁸

17. P'eng Ta-ya (ve Hsü T'ing) (*Hei-Ta shih-lüeh*)

Moğol İmparatorluğu'na gönderilen diğer bir Song Hanedanlığı elçisi olan P'eng Ta-Ya'nın son derece deneyimli bir diplomat olduğu belirtilmektedir. Kendisi 1232 yılında hazırlanan elçilik heyetinde görev almış, bu yolculuktan döndükten bir yıl sonra, yani 1233'te de Song Hanedanlığı ulema riyasetine yükseltilmiştir. Bir süre sonra Ssu-ch'uan Vilayeti'nde görevlendirilmiş, 1240 yılında yeniden elçilik amacıyla kuzeye gönderilmiştir. Ondan önce Ssu-ch'uan Vilayeti hem ekonomik hem de imar açısından çok kötü bir haldeyken, onun buraya gönderilmesiyle, bu vilayet ve Ch'ung-ch'ing şehri yirmi yıl boyunca büyük bir kalkınma göstermiştir. Bununla beraber halka ağır işler yüklemesi ve bazen acımasız olması, ona düşman kazandırmış olsa da

¹²⁷ A.g.e., s. 14-15, 23-24.

¹²⁸ Bretschneider, *Mediaeval Researches...*, s. 35, 49-53; Li Chih-Ch'ang, *The Travels of an Alchemist*, çev. Arthur Waley, George Routledge & Sons, Londra 1931, s. 47; Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 2. bs, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 67.

Ch'ung-ch'ing şehrinin Song Hanedanlığı'nın batı kapısı olduğunu söyleyerek halkın gönlünü kazanmış, Wuhou Manastırı'ndan dua metinleri yazdırarak da dindarların sevgisini elde etmiştir. Kendisi 1253'te öldüğünde, halk onun anısına bir manastır dahi kurmuştur.¹²⁹

P'eng Ta-Ya 1232 yılında Song Hanedanlığı'dan Moğollara gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır. Yaptığı bu yolculuğa dair *Hei-Ta shih-lüeh* (Kara Tatarlara Dair Muhtasar) isimli eseri kaleme almış, aynı elçilik heyetinin 1235-1236 arasında ikinci kez Moğollara gönderilmesi esnasında bu heyette bulunan Hsü T'ing ile muhtemelen Ssu-ch'uan vilayetindeki görevi esnasında tanışmıştır. Hsü T'ing, kendi yaptığı yolculuğa dair bir kitap yazdığını, P'eng Ta-Ya ile karşılaşmış tanıştıktan sonra beraberce yazdıkları eserleri incelediklerini, aralarında çok büyük bir fark olmadığı için P'eng Ta-Ya'nın eserini kullanmaya karar verdiklerini, kendisinin de bazı yerlerde "*Hsü T'ing (yani ben)...*" ibaresiyle eklemeler yaptığını söylemiştir. XIII. yüzyılın ilk yarısındaki Moğollar ve Moğol İmparatorluğu hakkında son derece derin, detaylı ve önemli bilgiler veren bu esere en büyük katkının Hsü T'ing tarafından yapıldığı söylenmiştir.¹³⁰

Hei-Ta shih-lüeh'nin Moğollar arasında uzun bir süre geçiren, iki deneyimli diplomatın elinden çıkmış olması ve onun, aynı *Meng-Ta Pei-lu*'da olduğu gibi çoğunlukla Moğolların askeri durumlarından bahsetmesi, gönderilen elçilik heyetlerinin istihbarat görevini de üstlendiklerini ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber *Hei-Ta shih-lüeh* ile *Meng-Ta Pei-lu* arasında bir kıyaslama yapıldığında, *Hei-Ta shih-lüeh*'nin çok daha detaylı ve değerli bilgileri içerdiği görülmektedir. Moğolların kültürleri ve yaşamlarının yanında Moğol İmparatorluğu'nun vergi sistemine yönelik oldukça detaylı kayıtlara sahiptir. Ayrıca yine bu eserde Moğolların, Hunların soyundan geldiği de kaydedilmiş, Cengiz Han'ın mezarının Onon Nehri havzasında, sıkı koruma altında ve doğduğu yere yakın bir yerde bulunduğu, sadece bu iki elçi tarafından bildirilmiştir.¹³¹

18. Ebü'l-Hasen Nüreddin Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdülmelik b. Saîd el-Mağribî (*Bastü'l-arz fi't-Tûl ve'l-'Arz*)

Tam adı ve künyesi Ebü'l-Hasen Nüreddin Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdülmelik b. Saîd el-Mağribî olan İbn Said, 1214 yılında, Endülüs'te (İspanya) günümüzde Alcalá la Real olarak bilinen Kal'atü Yahsub'da dünyaya gelmiştir. Kendisi eğitimini İşbiliye'de (Sevilla) tamamlamasının ardından yirmi sekiz yaşında babasıyla beraber hacca gitmek için yola çıkmış 1242'de geldikleri İskenderiye'de bir yıl sonra yani 1243'te babasını kaybetmiştir. Bir süre burada kaldıktan sonra 1250'de Bağdat'a, oradan Halep ve Şam'a, daha sonra da Musul, Basra ve Mekke'ye gitmesinden sonra batıya yönelerek Tunus'a gelmiştir. Fakat 1267'de yeniden doğuya yönelmiş hem İran hem de Anadolu'daki bilim merkezlerini ziyaret etmiş, Hülagü ile görüşmek istemiş fakat

¹²⁹ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında...*, s. 27-29.

¹³⁰ *A.g.e.*, s. 26-28.

¹³¹ *A.g.e.*, s. 33-34.

onun ölmesi nedeniyle bu isteğini hayata geçirememiş, 1276 veya 1277'de döndüğü Tunus'ta on yıl sonra hayatını kaybetmiştir.¹³²

İçinde bulunduğu yüzyılın hem genel hem de matematik coğrafya alanında en önemli yazarlarından biri olarak değerlendirilen İbn Said'in bu alanda yazdığı ve günümüze kadar gelebilen başlıca eseri Coğrafya fî'l-Ekâlîmî's-Seba olarak da bilinen Bastül-arz fi't-Tûl ve'l-'Arz olmuştur. Kendi dönemindeki kaynaklardan faydalanması sayesinde İdrisi'ye kıyasla daha çok bilgiler veren İbn Said, bahsettiği yerlerin koordinatlarını da eserinde belirtmiş, Türklerle ilgili kaydettikleri az olsa da Moğolların hüküm sürdüğü dönemde yaşadığı için Moğollar ve Türkler arasındaki ilişkiler ve Türkiye Türklerine dair çeşitli bilgiler vermiştir. Ayrıca çeşitli Türk topluluklarının anane ve dinlerine yönelik kayıtlarına ek olarak Moğolların geldiği dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu kültürel halden, buradaki Türkmenlerin faaliyetlerinden ve özellikle Hatay'ın güneyinde iki yüz bin çadırılık Türkmen grubundan bahsetmesi oldukça önemlidir.¹³³ Bunlara ek olarak İbn Said'in Anadolu hakkında kaydettikleri ile ondan tahminen on yıl önce buraya gelen Simon de Saint Quentin'in anlattıkları arasında oldukça dikkat çeken farklılıklar bulunmaktadır. Köseadağ Savaşı'nın hemen ardından buraya gelen Simon de Saint Quentin'in anlatımından, Türkiye Selçuklu Devleti'nin, o dönemde bile "*Batı'da hala bir zenginlik ve kudret diyarı olarak görüldüğü*" sonucu çıkmaktadır. Buna rağmen bu izlenim İslam yazarlarına yansımamış (beklentilerin bir sonucu olarak), Simon de Saint Quentin'in görkem, zenginlik ve güç gördüğü yerde; İbn Said yakılıp yıkılan arazileri, evlerinden edilen insanları ve göçebelere görmüştür.¹³⁴

19. Giovanni da Pian del Carpine (Plano Carpini, John of Pian de Carpine, John of Plano Carpini veya Joannes de Plano) (Historia Mongalorum)

1180 yılı civarında dünyaya gelen Plano Carpini genç yaşta, Assisi'li Francis tarafından kurulan Fransisken Tarikatı'na girmiştir ve hatta bizzat Francis'in bir müridi olmuştur. Kendisi zaman içinde çeşitli diplomatik görevleri de yerine getirmiş, bu amaçla Kutsal Roma İmparatorluğu'na gönderilmiş, bir dönem İspanya'da da bulunmuştur. Bununla beraber kariyerinin büyük bir kısmını Almanya'da geçirmiştir. Kendisi, muhtemelen biri Doğu Avrupa'ya ait olmak üzere birden fazla dilde konuşabiliyordu. Fakat Papa tarafından Moğollara gönderilmesini sağlayan özelliklerinin başında, sıradan insanlarla kolayca kaynaşabilmesi ve güvenlerini rahatlıkla kazanabilmesi gelmiştir.¹³⁵

¹³² Recep Uslu, "İbn Said El-Mağribî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, s. 302-303; "İbn Sa'îd", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, Kısım: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 799.

¹³³ Uslu, *a.g.e.*, s. 304; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...*, s. 34; Hasan Çetinel, "İbn Said El-Mağribî'nin Kitâb El-Coğrafyası'ndan Anadolu'ya Dair Anekdotlar", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 48, Konya 2019, s. 583, 588.

¹³⁴ Andrew Charles Spencer Peacock ve Sara Nur Yıldız, "Giriş", *Anadolu Selçuklular: Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. Andrew Charles Spencer Peacock ve Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 14.

¹³⁵ Giovanni da Pian del Carpine, *The Story of The Mongols Whom We Call The Tartars*, çev. Erik Hildinger, Branden Publishing, Boston 1996, s. 18.

Son derece şişman biri olması nedeniyle, binek olarak bir eşek kullanan Plano Carpini, tarikatı için çok ve fedakârlık içinde çalışmış, onlara Metz’de büyük bir arazi kazandırmış, Fransiskenlerin Lorraine’de yayılmasını mümkün kılmıştır. Saksonya, Almanya, İspanya ve nihayetinde geldiği Köln’deki kiliselerde görev yaptıktan sonra altmış beş yaşında Papa tarafından Moğollara gönderilmiştir. 1245 yılının Nisan ayında Lyon’dan yola çıkan Plano Carpini, Polonya ve Rusya’dan geçerek 1246’nın Temmuz ayında Moğollara ulaşmış, Güyük Han’ın tahta çıkmasına şahit olmuş ve Kasım 1246’da oradan ayrılarak Haziran 1247’de Lyon’a geri gelmiştir. Ağustos ayının birinde öldüğü kaydedilen Plano Carpini’nin ölüm yılı tam belirlenememekle beraber, 1248 ile 1252 arasında olması gerektiği sonucuna varılmıştır.¹³⁶ Moğol ordusuna dair gözlemlerini aktardıktan sonra, bu orduya karşı koyabilmek için neler yapılması yönündeki fikirlerini de belirten Carpini, Ortaçağ kâşifleri arasında, önem derecesinde Marco Polo’yla dahi kıyaslanmıştır.¹³⁷

Kendinden önce Moğollara gönderilen elçilerden farklı olarak o, diğerlerinin yazdığı kabataslak raporların aksine yaptığı yolculuk ve Moğollar hakkında son derece detaylı bir kitap (*Historia Mongalorum*) kaleme almıştır. Plano Carpini’nin, gördüklerini yazıya geçirme konusunda büyük bir doğruluğa sahip olduğu söylenebilir. Arada bir efsanevi konulara değinse de Moğolların askeri yapısına dair son derece isabetli görüşleri bulunmaktadır. Moğolların ortaya çıkışı hakkında söyledikleri, söylentilerle karışık olsa dahi ana hatlarıyla aslında doğrudur. Bunda Moğolların bu gibi konularda herhangi bir yazılı kaynak oluşturmamaları da bir etkidir. Moğol ordusu hakkında verdiği kesin olan bilgilerden sonra Avrupalılar onlarla savaşmaya karar vermişlerdir. Bunun yanında Güyük Han’ın seçimi ve tahta çıkması konularındaki kayıtlarının eşi benzeri bulunmamaktadır.¹³⁸

20. Simon de Saint Quentin (*Historia Tartarorum*)

Papa IV. Innocent, 1245 yılında Moğollara, ikisi Fransisken (Portekizli Lawrence ve Giovanni da Pian del Carpine) ikisi de Dominikan (Longjumeau’lu Andrew ve Ascelin) tarikatının üyeleri liderliğinde olmak üzere dört ayrı elçilik heyeti göndermiştir ki Ascelin’in heyetinde bulunan Simon de Saint Quentin yapılan yolculuğa dair bir anlatı kaleme almıştır. Bu anlatı ne yazık ki hem yolculuğun tamamını kapsamamakta hem de günümüzde kayıp haldedir. Fakat Beauvais’li Vincent, yazdığı *Speculum Historiale*¹³⁹ adlı eserinde Simon de Saint Quentin’in eserinden çokça parçalar almıştır. Bu sayede Ascelin’in heyetinin kimlerden oluştuğu, yolculuk süresi ve güzergâhı hakkında önemli bilgiler elde edinilebilmiştir. Paris’li Matthew’in *Chronica Majora*’sı, diğer el-

¹³⁶ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 17-20.

¹³⁷ Charles Raymond Beazley, “On a Hitherto Unexamined Manuscript of John de Plano Carpini”, *The Geographical Journal*, C: 20, S: 6, 1902, s. 647.

¹³⁸ Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, s. 9; Pian del Carpine, *The Story of The Mongols...*, s. 28-29.

¹³⁹ Bkz. Beauvais’li Vincent, *Speculum Historiale*, Kitaplar XXX-XXXII.

çilerin kayıtları ve Papalık kayıtlarıyla karşılaştırmalar yapılarak incelenen Simon de Saint Quentin'in eseri sayesinde, Ascelin'in önderliğindeki heyetin 1245'in başlarında (Mart-Nisan) yolculuğa başladığı ve 1248'in sonbaharında (Eylül-Ekim) geri döndüğü ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında yine Simon de Saint Quentin sayesinde üç yıl yedi ay boyunca yolculuk yapan Ascelin'e, Alexander ve Albertus isimli keşişlerin yaklaşık üç yıl, Simon de Saint Quentin'in iki yıl altı hafta ve Cremona'lı Guichardus'un ise sadece beş ay yoldaşlık ettiği öğrenilmiştir. Böylece Moğollara gitmek ve bir mektup teslim etmek için Ascelin'in görevlendirildiği, onun da Doğu Akdeniz'deki topraklarda yaptığı yolculuğu esnasında yanına bu kişileri aldığı ortaya çıkmıştır. Burada belirtilmesi gereken nokta, resmi Papalık temsilcilerinin pek çok kaynakta dört kişi olarak kaydedilmesidir ki hem asıl heyete Tiflis'te katılması, hem de diğerlerine kıyasla çok daha kısa bir süre onlarla zaman geçirmesi nedeniyle Cremona'lı Guichardus'un heyetin resmi bir üyesi olmadığı düşünülmektedir. Yine Simon de Saint Quentin sayesinde, sanılanın aksine, Ascelin ve Longjumeau'lu Andrew'un elçilik heyetlerinin birbirinden ayrı heyetler olduğu da ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Simon de Saint Quentin'in günümüze ulaşmayan bu eserinin büyük ihtimalle iki ana bölümden oluştuğu varsayılmıştır. Bunların ilkinde yapılan yolculuğun, ikincisinde de Moğollara dair bilgilerin yer aldığı düşünülmektedir. Moğolların bahsedildiği bölümde, Simon de Saint Quentin'in Giovanni da Pian del Carpine'den (Plano Carpini) faydalandığı görülmektedir.¹⁴¹ Ascelin'in heyetinin geçtiği güzergâh tam olarak bilinmemekle beraber Simon de Saint Quentin, yazdığı *Historia Tartarorum* adlı eserinde, yolcuların mutlak surette Orta Anadolu'dan geçtiklerini kaydetmiştir. Anadolu'da uzun bir süre kalarak gözlemler yapan, bu coğrafyanın önemli bir tarihi kesitine ışık tutan seyahatnamesinde¹⁴² Dominikan keşiş, 1240'ların sonundaki Türkiye'nin hem sosyal, hem ekonomik durumu ve aynı zamanda da Moğollara dair detaylı ve önemli bilgiler vermektedir.

21. Chang Te-Hui (*Ling-pei Chi-hsing*)

Chang Te-hui, 1194 yılında, günümüzde Shanxi olarak bilinen Chi-ning Vilayeti'ndeki Chiao-ch'eng'de doğmuştur.¹⁴³ Büyük bir özveriyle ve özel öğretmenleriyle küçük yaşta öğrenim görmeye başlamış, hem yerel hem de merkezi yönetim tarafından yapılan çeşitli sınavlarda başarı göstermiş ama Moğolların Ho-pei ve Ho-nan bölgelerini işgal etmeleriyle ailesine ait tüm mal varlığını kaybetmiştir. Sansür Bakanlığı¹⁴⁴ sınavlarına girip, başarılı olduktan ve

¹⁴⁰ Guzman, "Simon of Saint-Quentin...", s. 234-236, 240-241.

¹⁴¹ William of Rubruck, *The Journey to the Eastern Parts of the World 1253-55*, çev. ve ed. William Woodville Rockhill, The Hakluyt Society, Londra 1900, s. XXIV-XXV.

¹⁴² Guzman, "Simon of Saint-Quentin...", s. 243-244; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarından Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 5.

¹⁴³ Sontag, *Chang Te-hui...*, s. 7.

¹⁴⁴ Çin'deki üst düzey denetim kurumu. Çin Hanedanlığı döneminde kurulmuş, Moğol Yüan Hanedanlığı döneminde büyük bir etkinlik göstermiş ve Ming Hanedanlığı döneminde başka hiçbir kurum hükümete onun kadar nüfuz etmemiştir.

çevre vilayetlerdeki adli vakalarda başarı gösterdikten sonra Çinli aydın sınıf arasında tanınır hale gelmiştir. Moğolların, Kin (Curçen Kin) Hanedanlığı'nın başkenti Pien-liang'ı (K'ai-feng) ele geçirip bu hanedanlığa son vermesinin ardından Sarı Nehri geçmiş ve Ch'eng-an Vilayeti'ne iltica etmiştir. Bu esnada, daha önce tanıştığı Çinli aydınlardan biri olan Yüan Hao-wen onu, Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu kurmasında ona büyük yardımları olan Ye-lü Ch'u-ts'ai'ye önermiştir. Bunun ardından Ögeday tarafından Moğol ordusundaki Han (Çin) güçlerinin kumandasına atanan Shih T'ien-tse'ye takdim edilen Chang Te-hui'ye, maliye işleriyle ilgilenmesi görevi verilmiş, hem bu görevde hem de Moğolların kuzey Ho-nan ve kuzey Ho-pe'i'de bulunan Güney Song güçlerine yönelik saldırıda gösterdiği başarılar sayesinde¹⁴⁵ 1247'de Kubilay'ın yanına çağırılmıştır. 1260'ta Kubilay'ın Moğol Hanı olmasının ardından Chang Te-hui, çeşitli üst düzey makamlarda görev yaptıktan sonra 1274'te seksen yaşında hayatını kaybetmiştir. Chang Te-hui'ye Moğollar tarafından önem verilmesi aslında istisnai bir durum değildir. Çünkü Moğollar Çin'i idareleri altına aldıkça, steplerdeki yönetim uygulamalarının geleneksel ve son derece karmaşık bir sisteme sahip olan Çin için uygun olmadığını anlamış ve bunu çözmek için geleneksel Çin idare usüllerinin benimsenmesine karar vermişlerdir. Bu amaçla Ch'ang ch'un Cengiz Han'a, Ye-lü Ch'u-ts'ai Ögeday'a ve Chang Te-hui de Kubilay'a gelmiştir.¹⁴⁶

1247'nin başlarında Karakurum'da bulunan Kubilay'ın yanına çağırılan Chang Te-hui, Moğol ordasına gelmesinin ardından burada Kubilay'ın isteği üzerine bir yıldan biraz fazla kalmış ve burada Kubilay ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Chang Te-hui, gelecekteki Moğol Hanı'na, Moğol yönetimindeki kuzey Çin'i idare etmek için geleneksel Çin uygulamalarına dayalı çeşitli yöntemleri anlatmış ve idari görevlerde bulunabilecek çeşitli Çinlilerin isimlerini vermiştir. 1248'in Ağustos ayında döndükten sonra *Ling-pei Chih-sing* (Dağların Kuzeyine Yapılan Yolculuk) isimli bir kitap kaleme almış ve burada Kubilay ile yaptığı görüşmelere de yer vermiştir. Bunun yanında pek çok gözlemine ek olarak Moğolların, ellerindeki toprakları Moğol hanedan üyeleri ve akrabaları arasında bölüştürdüklerini, çadırı arabalarıyla yazın ve kışın bir yerden başka bir yere gittiklerini, yani yaylak ve kışlak hareketlerini, giyimlerini ve dini ayinlerini anlatmıştır.¹⁴⁷

22. Jean de Joinville (*Livre des Saintes Paroles et des Bons Faiz de Nostre Saint Roy Looijs*)

Jean de Joinville'in doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 1224'te doğduğu düşünülmektedir. Fransa Kralı'nın sarayında ilk kez 1241'de, IX. Louis'nin kardeşi Alphonse'a şövalye makamı verilirken görülmektedir. Bundan yedi yıl sonra yani 1248'de ailesini terk ederek VII. Haçlı Seferi'ne katıl-

¹⁴⁵ Hok-Lam Chan, "A Recipe to Qubilai Qa'an on Governance: The Case of Chang Te-hui and Li Chih", *Journal of the Royal Asiatic Society*, C: 7, S: 2, 1997, s. 260-261.

¹⁴⁶ Sontag, *Chang Te-hui...*, s. V, 7-8.

¹⁴⁷ Chan, "A Recipe to Qubilai...", s. 261-262; Sontag, *a.g.e.*, s. 20-21.

muş,¹⁴⁸ 1250'de yapılan Mansure Savaşı'nda Kralla beraber esir düşmüştür. Yapılan müzakerelere katılmış ve özgür kalınması için ödenmesi gereken fidyenin elde edilmesi için çabalamıştır. Bu süreçte Kralla yakınlaşmış hatta sefere katılan diğer soyluların aksine Kral'a hemen ülkesine dönmek yerine bir süre Kutsal Topraklarda kalmasını önermiştir ki Jean de Joinville'in dürüstlüğüne ve bağlılığına güvenen Kral onun bu önerisini kabul etmiştir. Zira kendisi burada geçirilen esaret süresince Kral'ın daimi danışmanı olmuştur.¹⁴⁹ Hem sefer esnasında hem de esarette, zekâsı ve cesaretiyle ön plana çıkmış, 1254'te Kralla beraber Fransa'ya geri dönmüş ve Fransa Kralı'na gösterdiği bağlılık hiçbir sınıra sahip olmasa da bundan sonra bir adamın ilk görevinin eviyle ilgili olması gerektiğine karar vermiştir. Louis le Hutin'in (X. Louis) annesi ve Philippe le Bel'in karısı Jeanne de Navarre'in isteği üzerine hatıralarını kaleme almaya başlamış ama bunu ancak 1309'un Ekim ayında bitirebilmiş, 1319'da doksan beş yaşında hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁰

Jean de Joinville, hatıralarını anlattığı eserini Fransa'ya döndükten elli yıl sonra kaleme almıştır. Eserine *livre des saintes paroles et des bons faiz de nostre saint roy Looijs* adını vermiş olsa da bu kitap günümüzde *Saint Louis'in Hayatı* adıyla bilinmektedir. Olayların üzerinden geçen zaman nedeniyle anlatıklarının dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla beraber seksen beş yaşında yazdığı bu kitabında, artık yaşının gereği olarak yıllar önce meydana gelen olaylara hoşgörü ve olgunluk ile bakması, Memlûk Devleti'nin önde gelen kumandanlarından biri olan Fariseddin Aktay'ı, "vefalı bir Müslüman" olarak övmesi bu durumun bir getirisidir. Jean de Joinville, son Eyyübi hükümdarı Turanşah'ın öldürülmesine, Bahri Memlûklülerin yönetimi ele geçirmesine yani Eyyübilerin ortadan kalkması ve Memlûklülerin ortaya çıkmasına bizzat şahitlik etmiş, bu devletler içinde görev yapan Türkler hakkında bilgi vermiş, Halka Askerleri, Memlûklerin eğitimi, Türkiye Selçuklularının zenginliği ve Moğolların tarihi, kabileleri ve yaşamlarına dair duyduklarını da kitabında kaydetmiştir.¹⁵¹

23. Wilhelm von Rubruk (*Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratiae 1253 ad partes Orientales*)

Hakkında kendi söylediklerinden başka bir şey bilinmeyen Wilhelm von Rubruk, Moğollarla iletişime geçmek için gönderilen elçilik heyetlerinden birinde bulunmuştur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber 1210 ile 1220 arasındaki bir tarihte doğduğu tahmin edilmektedir. Binmek için güçlü bir ata ihtiyacı olduğunu söylemesi nedeniyle, fiziki olarak uzun boylu ve etkileyici bir yapıda olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında kendisi, sanıldığıının

¹⁴⁸ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 2. bs., çev. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 29; George Saintsbury, "Joinville, Jean, Sire de", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, Vol: XV, The Encyclopædia Britannica Company, New York 1911, s. 492; Nataša Polgar, "Joinville: A Hagiographic Story About Oneself And About The Other", *Narodna Umjetnost: Hrvatski Časopis za Etnologiju i Folkloristiku*, C. 45, S. 1, Institut za Etnologiju i Folkloristiku, Zagreb 2008, s. 24, d.n. 2.

¹⁴⁹ Polgar, "Joinville: A Hagiographic Story...", s. 24, d.n. 2.

¹⁵⁰ Saintsbury, "Joinville, Jean, Sire de", s. 492.

¹⁵¹ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s. 41; Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 21-23.

aksine Brüksel yakınındaki Brabant'daki Ruysbrock'tan değil Fransız Flan- ders'ndaki Rubruck'dan gelmektedir.¹⁵² Meraklı ve bilgili birisi olan Wilhelm von Rubruck 1249'da VII. Haçlı Seferi'yle Mısır'a gitmiş, Moğollara ulaşmak için çıkacağı yolculuğa iyi bir hazırlık yapmış ve Mısır'da bulunduğu süre- de büyük ihtimalle işe yarar derecede Arapça dahi öğrenmiştir. Bu yolculu- ğa 1253'ün kış ve ilkbaharında İstanbul'da hazırlanmış ve burada bulunan Ermeni tüccarlar ve rahiplerden Moğollarla ilgili bilgiler toplamıştır. Kendisi Moğolların yanındayken pek işe yaramayan tercümanının yerini dolduracak kadar Moğolca da öğrenmiştir.¹⁵³ 7 Mayıs 1253'te İstanbul'dan Kırım'a doğru yola çıkmış, Güney Rusya'dan geçerek Sertak'ın yanına gelmiş, oradan Sa- ray şehrindeki Batu Han'a oradan da Karakurum'daki Büyük Moğol Hanı'na gönderilmiştir. Altı aydan fazla bir süre burada kaldıktan sonra dönüş yol- culuğuna çıkmış ve 1255'te Suriye'ye ulaşmıştır. Kendisi yanında Avrupa'ya Moğollara dair çok önemli ve detaylı bilgiler getirmiştir. Moğol İmparatorlu- ğu'nda yaşayan Hristiyanlardan bahseden ilk kişi olmasının yanında, yine burada yaşayan Uygurların ibadet yöntemleri ve giyimlerine dair de detaylı bir anlatım yapmıştır.¹⁵⁴

24. Marco Polo (*Il Milione*)

Ortak düşman olan İslam dünyasına karşı Avrupa ve Moğollar arasında meydana gelen siyasi yakınlaşmanın ekonomik bir boyutu da vardır. Çünkü daha XII. yüzyılda Avrupa'nın ekonomisini kontrol eden Venedik, Moğollar döneminde hem İpek Yolu hem de Kürk Yolu'nun bittiği noktalarda, yani Ka- radeniz'de bir tekel oluşturmuştur. 1260'tan önce Kürk Yolu'nun sona erdiği Suğdak'a (Sudak, Kırım) gelen iki kardeş, yani Nicolò Polo ve Mafeo Polo ticar- et yapmak için buradan Moğol İmparatorluğu'na girmiştir. 1261 yılına gelin- diğindeyse hem Altın Orda Hanlığı ve İlhanlılar arasında bir savaş başlamış, hem de Venediklilerin elinde olan İstanbul yeniden Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bundan dolayı iki kardeşin batıya dönüş yolları kesilmiş ve onlar da doğuya doğru yola çıkmış, nihayetinde Çin'e gelmiş ve Kubilay Han'la görüşmüşlerdir. Kubilay Han, "*Hristiyan dinini ve doktrinini öğretmek üzere yüz bilgin kişi gönderme*" talebinin yazılı olduğu mektubu Papa'ya vermek üzere Polo kardeşlere emanet etmiş ve onları 1266'da geri göndermiştir. Kar- deşler Venedik'e geldikten sonra bu sefer yanlarına Nicolò'nun oğlu Marco'yu da almış, yeni Papa seçilen Visconti'nin, Kubilay Han'ın istediği yüz din bilgini yerine verdiği iki keşişle beraber 1272'de doğuya doğru yeniden yola çıkmıştır. Üç buçuk yıl süren bir seyahatin ardından yeniden Çin'e ulaşmış ve burada on altı yıl boyunca ikamet etmişlerdir. Bu on altı yıl boyunca Marco Polo, Ku- bilay Han tarafından verilen çeşitli görevleri yerine getirmiş, büyük ihtimalle 1284'te Seylan'a, 1288'de veya daha sonra Vietnam'a elçi olarak gitmiştir. Kubilay Han'ın yaşlılığı ve yaklaşmaya başlayan kaçınılmaz ölümünden kor-

¹⁵² Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, 2. bs., çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitap- ları, İstanbul 2012, s. 19-20; Rubruck, *The Journey...*, s. XXXV.

¹⁵³ Rubruck, *a.g.e.*, s. XXX, XXXVI-XXXVII.

¹⁵⁴ Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 21-23; Rubruck, *a.g.e.*, s. XXXIX.

kan Pololar, Çin'den ayrılmak için çeşitli nedenler aramaya başlamış, 1291'de Kubilay Han'ın İran'daki büyük amcasına elçi olarak gönderilmelerine karar verildiğinde, umdukları fırsata böylece kavuşmuşlardır. Bu seyahatin sonunda, 1295'te Venedik'e dönmeleriyle birlikte Marco Polo, Venedik ve Ceneviz arasında yapılan bir savaşta esir edilmiş ve 1298'de bir süreliğine atıldığı zindanda anılarını kaleme almıştır. Marco Polo'nun yazdığı kitabın ilk başta büyük bir şüpheyle karşılanmasının nedeni, Avrupa'nın, Doğu'nun gelişmişlik düzeyini kabul edememesi ve seyyahın anlattığı yeniliklerin imkânsız olarak görülmesindedir.¹⁵⁵

25. Ricoldus de Monte Crucis (*Liber Peregrinacionis*)

Ricoldus de Monte Crucis'in asıl adı Ricoldus Pennini olmasına rağmen bir Dominikan keşişi olan kendisi 1288'de Papa'nın emriyle, misyonerlik görevi için Kutsal Topraklara gönderilmiş ve Kudüs'teki Golgotha Tepesi'ni ziyaret ettiğinde, eski adını bırakarak Monte Crucis (Haç Tepesi) adını almıştır. Bu durum, onun bu seyahatten ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Ricoldus, Akka'da karaya çıktığı 1288 ve görevinin sonlandırıldığı 1300 yılına kadar önce Kudüs'e gidip hacı olduktan sonra kuzeyde Suriye, Doğu Anadolu ve Irak'ta yolculuk yapmış, İlhanlı Hanı Argun'la görüşmüş, Erzurum, Ağrı, Bağdat, Musul, Yafa ve Kudüs gibi şehirleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Moğolların tarihi ve geleneklerine yönelik son derece ilginç bilgiler kaydetmiş, Türkmenler hakkında da bilgiler vermiştir. Yazdığı *Contra Legem Sarracenorum (Müslümanların Yasasına Karşı)* adlı eseri ondan sonraki yüzyıllarda İslamiyet'e karşı yazılan yazanlar tarafından kaynak kitap olarak kullanılmıştır. Fakat Ricoldus'un bu konuda önemli bir özelliği vardır ki o da kendisinin, kendinden önceki ilahiyatçılara aksine, İslamiyet'i bir sapkınlık olarak değil, başlı başına bir din olarak tanımlamasıdır.¹⁵⁶

26. Jordanus Catalani de Sévérac (*Mirabilia Descripta*)

Jordanus'un doğum, ölüm veya Doğu'ya yaptığı yolculukların kesin tarihleri bilinmemektedir. Fakat Toulouse'nun kuzeydoğusunda bulunan Sevrac'da doğmuş olma ihtimali bulunmaktadır. İlk 1321-1323 arasında ve ikincisi de 1330'dan sonra olmak üzere iki defa Doğu'da yani Asya'da bulunmuştur. Tam adı Jordanus Catalani de Sévérac olan Dominikan keşiş ilk olarak 1320 yılında dört Fransisken keşiş ile beraber o dönemde zaten mevcut olan Ch'üan-chou'daki (Zayton) Fransisken misyonerlerle buluşmak için Hürmüz'den doğuya doğru yola çıkmıştır.¹⁵⁷ Jordanus'un 1324 yılının Ocak ayın-

¹⁵⁵ Marco Polo, *Dünya'nın Hikâye Edilişi*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 11-18.

¹⁵⁶ Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 9-13.

¹⁵⁷ Charles Raymond Beazley, "Jordanus", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., Vol: XV, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911, s. 521; Jordanus, *Mirabilia Descripta: The Wonders of the East*, çev. Henry Yule, Hakluyt Society, Londra 1863, s. V; Marianne O'Doherty, *Eyewitness Accounts of 'the Indies' in the Later Medieval West: Reading, Reception and Re-use (c. 1300-1500)*, Leeds Üniversitesi Ortaçağ Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Leeds 2006, s. 54.

da yazdığı mektuba göre Tebriz'den başladıkları yolculuğun deniz aşamasında çıkan bir fırtına nedeniyle Tana'ya (Salsette Adası'ndaki Thane Şehri) sığınmak zorunda kalmış ve burada Nesturiler tarafından konuk edilmişlerdir. Jordanus burada yol arkadaşlarından ayrılarak daha iyi vaaz verebilmek ümidiyle Baroch'a (Bharuch) yönelmişken, arkada bıraktığı arkadaşlarının tutuklandığını öğrenince geriye dönmüş ama onları öldürülmüş olarak bulmuştur. Zira buradaki yerli Hristiyanlar ile Fransiskenler arasında çıkan bir tartışma Delhi Sultanı ve Tuğluk Hanedanı'nın kurucusu Gıyaseddin'in müdahale etmesine neden olacak kadar büyümüş, bu sürede Fransiskenler, Müslümanlara hakaret etmeleri nedeniyle öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine Jordanus 1323'e kadar Hindistan'da kalıp misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmiş ve bu tarihte geriye dönmüştür. Kendisi yukarıda bahsi geçen mektubunda, Tana'da karşılaştığı genç bir Cenovalı'nın yardımıyla, yol arkadaşlarının cesetlerini aldığını ve elinden geldiği kadarıyla düzgün bir şekilde bir kilisenin bahçesine gömmeyi başardığını anlatmıştır.¹⁵⁸ Gördüklerini anlattığı eseri *Mirabilia Descripta* muhtemelen bu yolculuğundan döndükten sonra Avignon'da kaldığı esnada kaleme alınmıştır. Jordanus büyük ihtimalle 1330'da bir kez daha doğuya gitmekle görevlendirilmiştir. Çünkü bu tarihten sonra adına bir daha rastlanmamaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Karadeniz bu adla ilk kez Jordanus tarafından kaydedilmiştir. Jordanus, İlhanlılar hakimiyetinde olan İran'da yaşayan Hristiyanlar; Türklerin, Yunanlıların ve Ermenilerin yaşadığı Anadolu hakkında bilgi vermiş, çok verimli bir coğrafyada yaşayan Türklerin tarımla ilgilenmediğini gözlemiştir.¹⁵⁹

27. Pordenone'lu Odoric

XIII. yüzyılın ortalarına doğru Papalık, Fransisken Tarikatı'na Asya'nın iç bölgelerinde misyonerlik çalışması yapma görevi vermiştir. Bu amaçla yola çıkanların arasında olan Plano Carpini, Wilhelm von Rubruk ve Montecorvino'lu John'un ardından sıra Pordenone'lu Odoric'e gelmiştir. Çek kökenli bir aileye mensup olan Odoric, tahminen 1286'da İtalya, Friuli'de dünyaya gelmiş ve 1331'de Udine'de ölmüştür. Büyük ihtimalle 1300'de Udine'deki Fransisken Tarikatı'na girmiştir. Bununla beraber Odoric'in eserinden anlaşıldığına göre o resmi bir görev veya yükümlülükle değil, kendi özgür iradesi ve yüklenmediği dini sorumlulukla seyahat kararı almıştır.¹⁶⁰ 1318'in Nisan ayında Padova'dan yola çıkmış, deniz yoluyla Karadeniz'de ilerleyerek Trabzon'a ulaşmış oradan kara yoluyla Erzurum, Tebriz ve Sultaniye'ye gelmiştir. 1322'den önce uzun bir süre, bu şehirlerdeki Tarikat Evleri'nde ikamet etmesi son derece büyük bir ihtimaldir. Sultaniye'den sonra Bağdat ve Hüzmüz'e geçmiş, Hüzmüz'den de bir gemiye binerek aynı Dominikan keşiş Jordanus'un yaptığı gibi Tana'ya (Thane) geçmiştir. Anlattığına göre burada Jordanus tarafından defnedilen Fransiskenlerin kemiklerini almış ve onları Zayton'daki [Chü'an-

¹⁵⁸ Jordanus, *Mirabilia Descripta...*, s. VI-VII; O'Doherty, "Eyewitness Accounts...", s. 53-54.

¹⁵⁹ O'Doherty, *a.g.e.*, s. 56; Beazley, "Jordanus", s. 521; Jordanus, *a.g.e.*, s. 51, 54-58.

¹⁶⁰ Otto Hartig, "Pordenone, Odoric of", *The Catholic Encyclopedia*, Ed. Charles G. Herbermann, vd., Cilt: XII, The Encyclopedia Press, New York 1913, s. 281; O'Doherty, *a.g.e.*, s. 58.

chou (Quanzhou), Güneydoğu Çin] Fransisken Manastırı'na taşımıştır. Eğer bu doğrudur onun Tana'ya geliş tarihi 1323'ten sonraya denk düşmektedir. Zira bu yılda Jordanus aynı şehirde olduğunu ve misyonerlerin kemiklerini nasıl bizzat gömdüğünü anlatmıştır.¹⁶¹ Kendisi, Bombay'ın kuzeyinde bulunan Salsaeete Adası'ndaki Tana'dan (Thane) yola çıkarak Malabar ve Seylan'a gelmiş, Nicobar Adaları'nı geçerek nihayetinde Çin'deki Kuang-chou (Canton) şehrine ulaşmıştır. Çin'de de yolculuğuna devam etmiş, Büyük Kanal aracılığıyla Büyük Han'ın yönetim merkezi olan Hanbalık'a gelmiş, orada artık yaşlanmış olan Pekin Başpiskopos'u Montecorvino'lu John ile buluşmuş ve üç yıl burada kalmıştır. Dönüş yolunda Kabil ve Horasan'dan sonra Hazar Denizi'nin güneyinden geçmiş ve muhtemelen on üç veya on dört yıl önceki doğuya gidiş güzergâhını bu sefer tersine takip ederek İtalya'ya ulaşmıştır. 1330'un Mayıs ayında kendisinin üstü olan Başrahip Guidotto'nun isteğiyle yolculuğunu yazıya geçirtmiştir. Odoric pek çok efsanevi hikâyeyi de naklettiği için yazdıklarının büyük bir titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Kendisi Dalai-Lama'nın başkenti Tibet ve Lhasa'yı gören ilk Avrupalı olmakla beraber buraların detaylı anlatımını yapmaması üzücüdür. Bununla beraber Çin'de Marco Polo'ya normal geldiği için onun anlatmadığı fakat kendisine garip gelen pek çok ayrıntıdan bahsetmiştir.¹⁶² Buna bir örnek, Kubilay Han'ın ülkesini on iki yönetim bölgesine ayırması ve ülkesini dört adet baş vezirle yönetmesi gösterilebilir.¹⁶³ Hem Jordanus hem de Odoric'in eserleri XIV. yüzyılın ilk yarısındaki Anadolu ve Delhi Türk Sultanlığı hakkında önemli bilgiler barındıran eserlerdir.

28. Ebu Abdullah Muhammed ibn Battûta Tanci (*Rihlet-ü İbn Battûta*)

Asıl adı *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* olsa da genellikle *Rihlet-ü İbn Battûta* adıyla bilinen seyahatnamenin yazarı olan İbn Battûta, Ortaçağ'ın en büyük seyyahlarından biridir. A. Sait Aykut'a göre kendi dönemindeki Müslüman seyyahların en büyüğü, Marco Polo'nun ise "bir numaralı rakibidir." İbn Battuta, 1325'te yirmi iki yaşında Tanca'dan yola çıkmış, aynı Anadolu gibi "Türk Ülkesi" adıyla andığı Mısır'a gelmiştir. Sonra kuzeye yönelmiş, Şam'a ulaşmış 1326'da buradan geri dönerek Hicaz'a geçmiştir. Hacı olduktan sonra Irak'ı dolaşmış, Ebû Said Bahadır Han'la görüşmüş, Mardin'e kadar geldikten sonra 1327 yılından itibaren üç yıl boyunca ikamet edeceği Bağdat'a ulaşmıştır. Bu tarihte Kızıldeniz'e açılmış, Doğu Afrika kıyılarını dolaşmış, Hindistan'a gitme amacıyla yola çıkmış fakat başına gelen olaylardan ötürü Nil Nehri üstünden Kahire'ye gelmiş sonra Gazze'ye ve oradan da 1332 yılında Anadolu'ya girmiştir. Buradaki seyahatinin ana hattı önce batıya sonra da kuzeye doğru sahil şeridini izlemek olmuş, Sinop'a geldikten sonra deniz yoluyla Kırım'a geçmiştir. Batıya ilerleyerek İstanbul'a uğradıktan sonra geriye dönmüş, Harzem ve Horasan'da da bulunduktan sonra

¹⁶¹ Hartig, *a.g.e.*, s. 281; Henry Yule, *Cathay and the Way Thither*, Cilt: II, The Hakluyt Society, Londra 1913, s. 10; O'Doherty, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶² Yule, *a.g.e.*, s. 10; Hartig, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁶³ Yule, *a.g.e.*, s. 26.

yedi yıldan fazla bir zaman boyunca kadılık görevinde bulunduğu, Hindistan'a girmiştir. Hindistan'daki Delhi Türk Sultanı tarafından kendisi elçi olarak Çin'e yollanmış, fakat o bu görevi pek ciddiye almamış, deniz yolculuğuyla doğuya giderek Çin'e ulaşmış, dönerken Hindistan'a hiç uğramamış ve Basra Körfezi aracılığıyla Mısır'a geçmiştir. 1349'da çıktığı deniz yolculuğuyla da Tunus'a dönmüştür. 1350'de Fas'ta bulunduktan sonra Endülüs'ü (İspanya) de gezmiş, güneye yönelerek Mali ve Nijer'de seyahat ettikten sonra 1353'te Fas'a geri dönmüştür. A. Sait Aykut, İbn Battûta'nın, Marco Polo'nun aksine, gittiği yerlerdeki hayatın içine karıştığını, anılarını da, "hiçbir kuşkuya yer bırakmadan güvenilir birine yazdığını" özellikle vurgulamış, onun Marco Polo'dan daha fazla yer gezdiğini de eklemiştir.¹⁶⁴

29. Francesco Balducci Pegolotti (*La Praticia Della Mercatura*)

Kendisi hakkında bir Floransalı olduğu, eserini XIV. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı ve büyük Bardi Bankası'nda faal bir görevde olduğu kesin olarak bilinen Francesco Balducci Pegolotti, özellikle eseri açısından, buradaki seyyahlardan ayrı bir konumdadır. Banka'nın kayıtlarından öğrenilebildiğine göre kendisi büyük ihtimalle 1290'dan önce doğmuş durumdadır. Zira ilk kez 1310'da Banka'nın maaş cetvelinde adı görülmektedir ve 1311'de Hospitaller (Aziz John) Şövalyeleri'ne verilen borçla ilgilenen beş kişiden biri olarak atanmıştır. Bu dönem Anvers, Brugge, Paris, Londra, Avignon pek çok İtalyan şehri, Mayorka, Rodos, Kıbrıs ve İstanbul'da şubesi olan Bardi Bankası, aynı zamanda Antalya, Ayas (Yumurtalık), Gazimağusa limanları ve Sevilla'da kendisine verilen ayrıcalıklardan faydalanmış hatta Kraków'da bile bir şube açması önerilmiştir. Pegolotti, ilk kez 1315'te yolculuğuna başlamış ve banka adına müzakerelerde bulunmak için Anvers'e gitmiş, Floransalı tüccarların, Alman, İngiliz ve Cenovalı tüccarlarla aynı gümrük vergilerini ödemesini sağlamıştır. Bundan sonra 1317'de İngiltere'ye geçmiş 1318-1321 arası Banka'nın İngiltere şubesinin yöneticiliğini üstlenmiştir. 1321'de Kuzey Avrupa'dan ayrılmış, büyük ihtimalle, kendisinin de anlattığı yün yolunu takip etmiş, yani Londra'dan deniz yoluyla Libourne'ye, kara yoluyla Montpellier ve Aigues-Mortes'ye oradan da yine deniz yoluyla Toskana'ya geçmiştir. 1321'de, Kıbrıs Kralı'ndan, Floransalıların uzun süredir ödediği yüksek gümrük vergisine dair muafiyet almış, 1325 ve 1326'da bunları yeniledikten sonra 1327'de bu muafiyeti kalıcı hale getirmeyi başarmıştır. Bunlardan sonra Pegolotti en az iki yıl daha Kıbrıs'ta bulunmuştur ki kendisi, *La Praticia Della Mercatura* adındaki kitabını büyük ihtimalle burada yazmaya karar vermiştir. 1331'de, Floransa'da politikaya atılmış olması, ticari alandaki faaliyetlerini engellemiş, 1356'da yine Kıbrıs'ta Bardi Bankası adına işlem yaparken görülmüştür. Onun hakkında bilinen son şey de büyük bir zenginlik ve güce sahip olan Bardi Bankası'nın iflasından sonra yapılan işlemlerde adının geçtiğidir. Çin'e giden ticaret yolları, Anadolu, Karadeniz, İskenderiye ve hatta İstanbul'a dair

¹⁶⁴ Ebu Abdullah Muhammed ibn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2. bs., çev. inc. ve not. A. Sait Aykut, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. XXI-XXXII.

bilgilerini, Kıbrıs'ta bulunduğu sırada bu adadan geçen tüccarlar aracılığıyla öğrenmiş olmalıdır.¹⁶⁵ Ortaçağ'da Akdeniz'in doğusundaki ticaret yollarına dair oldukça güvenilir bilgiler veren Pegolotti, güzergâhlar üzerinde geçiş için ödeme yapılması gereken yerleri de eserinde belirtmesinin yanında, bu dönemde iktisadi tarih üstüne yapılan çalışmalarda başvuru ana kaynakların başında gelmektedir.¹⁶⁶

30. Johannes Schilberger

Johannes Schiltberger, asil bir ailenin üyesi olarak 1380 veya 1381 yılında doğmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Macar Kralı Sigismund'un idaresinde oluşturulan Haçlı Ordusu'na katılmıştır. Bu ordu 1396'da Niğbolu'da yapılan savaşta Yıldırım Bayezid tarafından ortadan kaldırılmış ve Schiltberger için uzun sürecek bir esaret dönemi başlamıştır. Yıldırım Bayezid, bu savaşın ardından, kazandığı zaferin bir nişanesi olarak elde ettiği esirleri çevre hükümdarlara göndermeye karar vermiş, Mısır'daki Memluklu Devleti Sultanı Berkuk'un payına düşen Schiltberger, ayaklarında çıkan yaralar nedeniyle gönderilmemiş, Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmıştır. Altı yıl boyunca Yıldırım Bayezid'in yanında bulunan Schiltberger, bu sürenin sonuna doğru ata binme hakkı dahi kazanmıştır. Fakat 1402'de yapılan Ankara Savaşı'ndan sonra kendisi bu sefer de Timur Bey'in esiri olmuş, onun 1405'te ölmesi üzerine Timur'un oğlu, Mirza Miran Şah'ın hissesine düşmüştür. Onun Karakoyunlularla yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi, Schiltberger'i Mirza Miran Şah'ın ikinci oğlu olan Ebubekir'in kölesi yapmıştır. Nihayetinde yirmi beş yıl boyunca Asya'yı dolaşan Schiltberger, Sibiryayı dahi görmüş ve Turgut Akpınar'a göre Avrupa'ya Sibiryalı sözcüğünü getiren ilk kişi olmuştur. Hayatının büyük bir kısmını bu şekilde esaret altında geçiren Schiltberger, Kırım'dayken arkadaşlarıyla beraber kaçmayı başarmış, Kafkasya, İstanbul ve Tuna Nehri üstünden ülkesine dönebilmiş ve yaşadıklarını kaleme almıştır. Johannes Schiltberger için Joseph von Hammer-Purgstall, "*Almanların Marco Polo'su*", Richard Peters, "*Büyük bir Türkolog*" ve "*Türkolojinin temellerini atanlardan biri*" demiştir. Onun çok hacimli olmayan kitabı dikkatli bir değerlendirmeye muhtaçtır. Zira kendisi Marco Polo'nun aksine not tutmamış, yıllar sonra aklında kalanları yazıya dökmüştür ve dolayısıyla anlatımında efsanevari kısımlar da bulunmaktadır. Buna rağmen değerlendirmesini bilenler için onun yazdıkları çok değerlidir ve Halil İnalçık'ın, Schiltberger'in Bursa hakkında yazdığı birkaç cümleyi son derece ustaca kullanması buna kanıt olarak gösterilebilir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Marcatura*, ed. Allan Evans, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts 1936, s. XV-XVIII, XX-XXII, XXIV, XXI.

¹⁶⁶ Guzman, "Simon of Saint-Quentin...", s. 248. Pegolotti ve başka kaynaklarda XIV. yüzyıl Türkiye ticaret tarihine dair bir inceleme için bkz. Serdar Çavuşdere, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone de Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.

¹⁶⁷ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 16-20.

31. Ruy Gonzales de Clavijo (*Embajada a Tamorlán*)

Ruy Gonzales de Clavijo'nun Timur'a yaptığı elçilik görevi hakkında yazdığı yolculuğundan bahseden eser, tespit edilebilen en eski İspanyol seyahatnamesidir. Kastilya Kralı III. Henry dünyanın pek çok yerine elçiler göndermiştir ki, bunlardan ikisi Timur'un yanına gitmiş, onunla beraber 1402'deki Ankara Savaşı'nda bulunmuş ve sonra da yanlarında Timur'un temsilcisiyle beraber İspanya'ya dönmüştür. Ruy Gonzales de Clavijo, bu temsilcinin de içinde bulunduğu elçilik heyetiyle beraber 1403'te yola çıkmış, deniz yoluyla İstanbul'a, buradan Karadeniz üstünden Trabzon'a, oradan da kara yoluyla Semerkant'a geçmiş ve İspanya'ya ancak 1406'da geri dönebilmiştir. Kendisi özellikle Trabzon ve Semerkant arasındaki uzun yolculuğunda yaşadıklarını detaylı şekilde anlatmış;¹⁶⁸ Timur Bey, onun yaşamı ve Timurular hakkında birinci elden bir kaynak durumundadır.

32. Ch'en Che'ng (*Hsi-yü-hsing-ch'eng-chi*)

Chiang-hsi'de dünyaya gelen Ch'en Ch'eng, Ming İmparatoru Yung-lo tarafından Timur Hükümdarı Şahruh'a gönderilen bir elçidir. Çin dış ülkelere genellikle yabancı kökenli kişiler elçilik amacıyla gönderse de bu sefer yerli bir Çinli kullanılması dikkat çekicidir. 1394'te Chin-shih unvanıyla bürokrasiye girerek memur olan Ch'en Ch'eng, Çin'in kuzeybatı bölgelerinde askeri danışmanlık yapmış, çeşitli müstahkemlerin kurulmasına yardım etmiştir. Bir ara Annam Kralı ve Kuang-hsi'de yaşayanlar arasında patlak veren sınır anlaşmazlıklarını dahi çözmüştür. Pek çok yabancı dili de bilen Ch'en Ch'eng yabancıların davranışları, ananeleri, onlara nasıl davranılması konularında bilgi sahibi biri olmuştur. Bu özelliklerinden dolayıdır ki üç kez Türkistan'a elçi olarak gönderilmiştir. 3 Şubat 1414'te Çin'den yola çıkan Ch'en Ch'eng 30 Kasım 1415'te geri döndüğü başkent Pekin'de yolculuğundan, Şahruh'tan, bu seyahatte konakladığı on yedi şehirden bahseden Hsi-yü-hsing-ch'eng-chi (Batı Bölgesine Yolculuk Yazısı) isimli eserini vücuda getirmiştir. Bu eserdeki bilgiler İslam kaynaklarıyla kıyaslanabilecek durumdadır. Semerkant, Yengikent, Beşbalık, Kaşgar, Turfan, Taşkent gibi Orta ve Batı Asya şehirleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.¹⁶⁹

33. Bertrandon de la Broquière (*Le Voyage d'Outremer*)

La Broquière'lerin soy kütüğü tam olarak bilinmemektedir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu soydan bazı isimlere rastlanmaktadır. Bununla beraber Bertandon 1421'de tarih sahnesine çıkmıştır. Toulouse yakınında la Broquière azaresinin sahibi Guyenne'li bir asilzade olan Bertandon de la Broquière, bu tarihte Bourgogne dükası Philippe le Bon'nun yanında görülmektedir. Philippe le

¹⁶⁸ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to The Court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6*, çev. Clements Robert Markham, Hakluyt Society, Londra 1859, s. I-VIII. Ayrıca bkz. Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁶⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri: Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 11-13, 47-69.

Bon onu 1423'te özel bir görevle Jean comte de Foix ve Navarre kralı III. Charles'ın yanına göndermiş ve 1428 tarihinde Vieil-Chastel şatosunu ve buranın arazisini ömür boyu ona bağışlamıştır. Bundan dört yıl sonra, yani 1432'de Philippe le Bon, Bertrandon de la Broquière'yi, 'gizli' bir görev için Doğu'ya göndermiştir. O da aynı yıl deniz yoluyla Akdeniz'de ilerleyerek Yafa'da karaya çıkmış, Kudüs'ü ve Hristiyanlığın kutsal yerlerini ziyaret etmiştir. Bir hac seyahati görünümündeki bu yolculuk gittikçe diplomatik bir hal almıştır. Kendisi önce Suriye'ye oradan da Anadolu'ya geçmiş, Ramazanoğulları, Karamanoğulları ve Osmanlı beyliklerinin topraklarını boydan boya ve mümkün olan en kısa güzergâhı kullanarak geçtikten sonra nihayet, henüz Bizans İmparatorluğu'nun elinde olan İstanbul'a varmıştır. Bir süre bu şehirde kaldıktan sonra 23 Ocak 1433'te yola çıkmış, Edirne ve etrafında bir hayli oyalanmış Filibe, Belgrad, Buda ve Viyana'ya uğrayarak yurduna geri dönmüştür. Philippe le Bon, ona daha birçok diplomatik görevlerle daha yakın seyahatler yaptırmıştır. Dük 1455'te ondan, vaktiyle yaptığı Doğu seyahatini kaleme almasını istemiştir. O da yazdığı eseri 1457'de kendisine takdim etmiştir. Bundan az sonra da 9 Mayıs 1459'da ölmüştür. Özetle söylemek gerekirse Bertrandon de la Broquière bir ajandır. O bir hacı kılığında doğuya gitmiş, İslam Devleti ve Anadolu'daki beyliklerin önemlilerini bizzat görmüş ve kara yolunu kullanarak Fransa'ya ulaşmıştır. O çağda son derece güç olan bu yolculuğunun ve görevinin amacı Türklerin politik durumlarını yerinde incelemek, Philippe le Bon'un yapmayı tasarladığı bir Haçlı Seferi için zemini yoklamaktır.¹⁷⁰ Bertandon de la Broquière diğer tüm seyyahlardan farklı olarak aslen bir ajan olması hasebiyle, gittiği yerlerde oldukça dikkatli gözlemlerde bulunmuştur. O hem mevcut siyasi ilişkiler hem de güzergâhındaki şehirler, buraların halkları ve nasıl bir yaşantıya sahip oldukları hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir.

34. Pero Tafur (*Tratado de Las Andanças e Viajes*)

Pero Tafur, XV. yüzyılın ilk ve ikinci çeyreğini kapsayan bir zaman diliminde, Orta Avrupa ve Doğu Akdeniz'de çeşitli yolculuklar yapmış bir İspanyol'dur. Kendisi Mısır'daki Memlûk Sultanı'nın baş tercümanına söylediğinin aksine Sevilla'de değil Cordoba'da doğmuştur. Tam doğum tarihi bilinmese de 1410'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Yani yolculuklarına başladığı sırada yaklaşık olarak 25 yaşındadır. Pero Tafur'un yaptığı seyahat aslında dört aşamadan oluşmaktadır ve bunların ilki 1436 sonbaharı ve 1437 ilkbaharı arasında İtalya'da, ikincisi (Doğu Seyahati) Filistin, Mısır Anadolu ve Karadeniz hattında olmak üzere 1437 ilkbaharı ve 1438 ilkbaharı arasında, üçüncüsü Orta Avrupa'da olmak üzere 1438 ilkbaharı ve 1439 Ocak ayı arasında ve dördüncüsü de İspanya'ya dönmek için yaptığı yolculuktur. 1439'da döndüğü İspanya'da büyük ihtimalle 1453 ve 1457 arasında eserini yazmakla meşgul olmuş ve muhtemelen 1484'te hayatını kaybetmiştir.¹⁷¹ Onun yol-

¹⁷⁰ Bertrandon de la Broquière, *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ed. Charles Schefer, çev. İlhan Arda, haz. Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 11-13.

¹⁷¹ Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, çev. Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 11, 19-21; Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, Malcolm Letts, George Routledge & Sons, Londra 1926, s. 2.

culuklarına başladığı dönemde Venedik ve Cenova şehirleri, zaten ellerinde bulunan deniz ticareti ağlarını daha da genişletmeye; İspanya'da bulunan Kastilya ve Aragon krallıkları, Akdeniz'in ötesine ulaşmaya; bu denizin doğusundaki uzun ömürlü güç merkezleri, yani Bizans İmparatorluğu ile Memlûklü Devleti de bu yerlerini Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda seyahate çıkan Pero Tafur'un *Tratado de las andanças e viajes* veya *Andanças e viajes de Pedro Tafur por diversas partes del mundo avidos* adını taşıyan seyahatnamesi Ruy Gonzáles de Clavijo'nun seyahatnamesiyle beraber XV. yüzyıl İspanyol gezi edebiyatının iki önemli eserinden birisidir. Pero Tafur'un yolculuklarını anlattığı bu eserinde en çok sayfaya sahip olan bölüm, Doğu Seyahati'ni anlattığı bölümdür. Kendisi Yafa'da karaya çıkmasından sonra önce hac yapmış, ardından gittiği Kıbrıs'ta, Kral tarafından kendine Memlûklülere elçi olarak gitme görevi verilmiştir. Mısır'da başına gelen bir olay yüzünden, seyahatinin ve dolayısıyla eserinin geri kalanında, Türklerin doğru söz söyleme özelliklerinden sıklıkla bahsetmiş ve bunu övmüştür. Elçilik görevinin ardından deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş, Edirne'de karşılaştığı II. Murat'ın halini ve tavrını övmüş, sefere giden Osmanlı ordusundan etkilenmiştir. İstanbul'a geri döndükten sonra Karadeniz kıyısını izlemiş ve nihayetinde Kırım'a geçmiştir. Buradaki Kefe şehrini, İspanya'daki Sevilla şehriyle kıyaslamış ve Kefe'nin daha büyük olduğuna karar vermiştir. Pero Tafur, burada Türkleşmeye başlayan Moğollarla karşılaşmış, bunun ardından da önce İstanbul'a sonra da İspanya'ya geri dönmüştür.¹⁷²

35. Macaristanlı György (Georgius de Hungaria) (*Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum*)

Schiltberger gibi Osmanlılara esir düşen biri olan Görgy hakkında bilinenler oldukça az durumdadır ve aslında *Türklerin Geleneği, Göreneği ve Hinlikleri Üzerine İnceleme* adlı yazdığı eserde kendisiyle ilgili olarak verdiği bilgilerle sınırlıdır. Kendisi eğitim görmek için küçük yaşta evinden ayrılmış ve Romanya'daki Sebeş'e gelmiştir. 1438 yılında Macaristan'a sefere giden II. Murat bu yerleşimi anlaşma yoluyla aldıysa da içinde György'nin de bulunduğu bir grup teslim olmak istememiş, bir kuleye sığınmış ve direniş göstermiştir. Nihayetinde Türkler, kulenin etrafında ateş yakarak içerdekileri dışarı çıkmaya zorlamış, György'yle beraber sağ kalanlar esir edilmiştir. Esirler köle olarak satılmaları amacıyla başkent Edirne'ye gönderilmiş, burada György bir köylüye satılmış, her kaçma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış ve şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Birkaç defa daha köle pazarında satıldıktan ve nihayetinde Anadolu'nun ücra bir yerinde, yakalanmasından yaklaşık olarak yirmi yıl sonra özgürlüğüne kavuştuktan sonra Roma'da, Papa IV. Sextus'un hizmetinde tercümanlık yapmıştır. Eserini de büyük ihtimalle burada kaleme almıştır.¹⁷³

György'nin eserinde zaman açısından bazı kopukluklar bulunmaktadır. Onun hakkında bilinenler yine kendi anlattıklarıyla sınırlı olduğu için bazı

¹⁷² Tafur, *a.g.e.*, s. 13-49.

¹⁷³ Macaristanlı György, *Türkler-Türklerin Geleneği, Göreneği ve Hinlikleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Lale Aslan Özcan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 11-13.

noktalarda da şüpheli durumlar söz konusudur. Zira özgürlüğüne kavuştuktan sonraki birkaç yıl boyunca ne yaptığına dair hiçbir bilgi yoktur. Kendisi neredeyse yirmi yıl esir hayatı yaşamıştır. Tutsaklığının ilk yılında olanlar ve son on beş yılında başına gelenler bilinmekle birlikte aradaki beş yılda ne olduğu bilinmemektedir. Bu konuda sessiz kalmasına muhtemel bir neden olarak onun din değiştirip Müslüman olduğu ve hatta dervişlere katıldığı öne sürülmüştür. Çünkü kılık değiştirerek Osmanlı topraklarını bir uçtan bir uca geçemeyeceğini anlamış ve Tanrı'nın kendini terk ettiğini düşünerek Hristiyanlıktan şüphe duymaya başlamıştır. Bunun ardından İslam üzerine o kadar çok bilgi sahibi olmuştur ki tanıdığı bir imam, camisinde György'ye bir görev dahi vermiştir. Esaretinden sonra Dominikan Tarikatı'na katılan György'nin, engizisyon mahkemelerinde yargılanmamak için bu süreçten hiç bahsetmemesi doğal bir sonuç olarak görülmüştür.¹⁷⁴

36. Giovanni Maria Angiolello (*Historia Turchesca*)

Soylu bir aileden gelen Giovanni Maria Angiolello 1451 yılında Vicenza'da doğmuş, Fatih Sultan Mehmet'in 1470'te Eğriboz'u kuşatması esnasında Francesco adlı kardeşiyle beraber Türklere esir düşmüştür. Daha sonra kardeşi idam edilmiş, kendisi de İstanbul'a gönderilerek Şehzade Mustafa'nın yanına verilmiştir. Onunla beraber Konya'da kalmış, Akkoyunlulara karşı savaşmıştır. 1474'te Mustafa'nın ölmesinden sonra İstanbul'a gönderilmiş, 1475-1481 arasında bürokrasi de ve maliye de görev yapmış, Fatih Sultan Mehmet'in Kırım, Arnavutluk, Boğdan ve Bosna seferlerine tanıklık etmiş, daha sonra II. Bayezit'in hizmetine girse de 1488'de bilinmeyen bir nedenden ötürü ülkesine geri dönmüştür.¹⁷⁵ Bundan sonra ne yaptığı pek belli olmamakla beraber Vicenza'ya döndüğü ve orada evlendiği tahmin edilmektedir. Bundan sonra ya ticaret amacıyla ya da Venedik Cumhuriyeti'nin elçisi olarak İran'a gitmiş, 1499-1515 arasında İran'da yaşamıştır. Çaldıran Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş, Yavuz Sultan Selim'in ordusunda Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılmıştır. Bu savaşları bizzat görmesi ve Osmanlı kaynaklarında anlatılmayan bilgiler vermesi çok önemlidir. Bununla beraber Akkoyunlular ve Safevilere dair verdiği bilgiler büyük ihtimale derlemeden ibarettir. Bizzat gördüğü olayları aktarması, yaşadığı ve gittiği ülkelerin dillerini öğrenmiş olması, önde gelen yöneticiler ve devlet adamlarıyla tanışmış olması, *Historia Turchesca (Türk Tarihi)* adını verdiği ve 1300 yılından başlattığı eserinin değerini oldukça arttırmaktadır.¹⁷⁶

37. Afanasiy Nikitin (*Hojdeniyeza Tri Morya*)

Ticaret yapmak amacıyla 1466 veya 1468'de yola çıkıp Hindistan'a giden ve Rus bir tüccar olan Afanasiy Nikitin'in kesin doğum tarihi bilinmemektedir.

¹⁷⁴ Macaristanlı György, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹⁷⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, "Giovanni Maria Angiolello", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: III, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, s. 196.

¹⁷⁶ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 3. bs., Çev. ve Not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 11-13; Şakiroğlu, *a.g.e.*, s. 197.

Bununla beraber kendisi Tver şehrinde doğmuş ve seyahatine de yine buradan başlamıştır. Yola çıkış tarihi olan 1468'de yine eserinden öğrenilmektedir. Ticaret amacıyla geldiği Hindistan'da büyük bir hayal kırıklığı yaşadktan ve altı yıl boyunca İran ve Hindistan'da dolaştıktan sonra anavatanına dönmek için yola çıkmıştır. Fakat bu sefer de İran'da yaşanan karışıklık nedeniyle 1472'de deniz yoluyla güç bela Hürmüz'e ulaşmış, Akkoyunlular ve Osmanlılar arasındaki çatışmalar nedeniyle yolculuğu beklenenden uzun sürmüş ve İran yani Akkoyunlular yönünden geldiği için Trabzon'da Osmanlı idarecileri ona zor zamanlar yaşatmıştır. Nihayetinde buradan Karadeniz'e açılmış, 1472'nin Kasım'ında Kırım'a ulaşmıştır.¹⁷⁷

Afanasiy Nikitin, ticaret amacıyla, Moskova Knezi III. İvan'ın Şirvanşahlar'a gönderdiği, adı Hasan Bek olan elçi ile beraber çıktığı seyahatinde önce Kazan, Uslan, Orda ve Saray şehirlerini geçtikten sonra İtil Irmağı'nın bir kolunda seyir halindeyken Türk Tatarların saldırısına uğramış ve tüm malını kaybetmiştir. Bununla beraber artık ticari bir niteliği olmayan yolculuğuna devam etmesi, onun macera düşkünü biri olduğunu gösterir durumdadır. Zira o bundan sonra önce Bakü'ye gelmiş ana olarak Hazar Denizi etrafında bulunan Amul, Demavend, Kaşan, Sircan ve Lar gibi şehirlerde bir yıl boyunca dolaşmıştır. Bundan sonra gemiyle Hürmüz'e ve oradan da Hindistan'a geçmiştir. Afanasiy Nikitin'in seyahatnamesinin (Üç Deniz Ötesine Seyahat) büyük bir kısmını, Hindistan'daki Behmen Türk Sultanlığı ve bu Sultanlığın idaresinde bulunan coğrafyadaki Hintliler hakkında verdiği bilgiler oluşturmaktadır. Onun seyahatnamesinin bir diğer özelliği de dualar, söylemler vs. gibi pek çok şeyin Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaydedilmesidir.¹⁷⁸

38. Muhammed b. Mahmud b. Eca et-Türki (*Kitab fî Tarih Yeşbek ez-Zahiri*)

İbn Eca'nın asıl adı Muhammed b. Mahmud b. Eca et-Türki olmakla beraber hakkında bilinenler sınırlıdır. Bir Türk olan İbn Eca, Memlük ordusunda ordu kadılığı yani kazaskerlik yapmış, Sultan Kayıtbay döneminde Emir Yeşbek ed-Devadar'la beraber Dulkadiroğulları Beyliği'nden Şehsuvar'a yöneltilen seferde bulunmuştur. Bu sırada kendisi önce Emir Yeşbek tarafından Şehsuvar'a, daha sonra da Memlük Sultanı Kayıtbay tarafından Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'a elçi olarak gönderilmiştir. Gördüklerini kaleme aldığı *Kitab fî Tarih Yeşbek ez-Zahiri* adlı eseri, sefere çıktığı 1 Nisan 1471 ile elçilik görevlerinin sonu olan 23 Ağustos 1472 arasını kapsamaktadır. Bununla beraber kendisi 1478'de öldüğü için kitabın yazım tarihi de 1471 ile 1478 arasındadır. İbn Eca'nın seyahatnamesinde XV. yüzyılın ikinci yarısında Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta bulunan Türk

¹⁷⁷ Serkan Acar, "Rusya'dan Hindistan'a Bir Sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve Seyahatnamesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 36, Kış 2013, s. 71, 73, 76 ve 71, d.n. 2; Gregory Belkov, *The Journey Beyond Three Seas of Afanasiy Nikitin in A.D. 1466-1472*, British Columbia Üniversitesi Slav Çalışmaları Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Vancouver 1950, s. 3.

¹⁷⁸ Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Sercan Acar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 1-30; Acar, "Rusya'dan Hindistan'a...", s. 72-74.

devletleri ve Türklere dair çok önemli siyasi ve kültürel bilgiler olmasının yanında bu kitap ile başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere söz konusu bölgelerin Türkleştiği gözler önüne konulmuştur.¹⁷⁹

39. Caterino Zeno

Aslen bir Venedikli olan Caterino Zeno'nun babası, soylu bir aileye üye olmasının yanında aynı zamanda bir tüccardır ve bundan dolayı Doğu ülkelerinde uzun süre boyunca çeşitli yolculuklarda bulunmuştur. Caterino Zeno'nun kendisi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın karısı Despina Hatun'un yeğeniyle evlenmiştir. Mutlak surette bu özelliklerinin de etkisiyle, 1471'de Venedik Cumhuriyeti Senatosu tarafından, Uzun Hasan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kıskırtmak ve onlara savaş açtırmak amacıyla doğuya, Akkoyunlulara elçi olarak gönderilmiştir. Hayatının son yıllarına dair elde pek bir bilgi olmasa da bu görevinden dolayı Venedik'teki Onlar Meclisi'ne seçildiği bilinmektedir.¹⁸⁰ Caterino Zeno, Uzun Hasan'ın yanına vardıktan bir süre sonra Venediklilerin vaat edilen saldırısının gerçekleşmemesi ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuya doğru olan genişlemesi devam ettiği için giderek zor bir durum içinde kalmaya başlamıştır. Nihayetinde Karamanoğulları'nın Osmanlı tarafından ele geçirilmesi, Karamanoğlu Beyleri'nin de Akkoyunlulara sığınması nedeniyle beklenen savaş kendiliğinden çıkmıştır. Fakat Venedik'ten beklenen yardımlara güvenen ve savaşı ilan eden Uzun Hasan, Otlukbeli Savaşı'nda ağır bir yenilgi almış, bu sefer o Caterino Zeno'yu yeni müttefikler bulma göreviyle kendi adına Batı'ya elçi olarak göndermiştir. Caterino Zeno'nun geride bıraktığı eseri Akkoyunlular, Otlukbeli Savaşı, Akkoyunluların ortadan kalkması, Safevilerin ortaya çıkması ve Çaldıran Savaşı'na dair bilgiler de içermekte, Zeno'nun Venedik Cumhuriyeti'nin resmi kayıtlarından da yararlanmış olması bu seyahatnamesinin değerini daha da arttırmaktadır.¹⁸¹

40. Ambrogio Contarini

Akkoyunlulara gönderilen Venedik Cumhuriyeti elçisi Caterino Zeno, daha ülkesine doğru dönüş yolundayken Venedik, Akkoyunlular ve Osmanlılar arasındaki savaşı canlı tutmak için Amrogio Contarini ve Josaphat Barbaro gibi başka elçileri çoktan Doğuya göndermiştir. Venedikli asil bir soya mensup olan ve 1474 yılının Şubat ayında Venedik'ten ayrılan Ambrogio Contarini büyük ihtimalle güney yolundan Akkoyunlulara gönderilen Josaphat Barbaro'nun, görevini yerine getirememesi ihtimaline karşı bir önlem olarak ve kuzey yolundan gönderilmiştir. Orta Avrupa, Rusya ve Gürcistan topraklarından geçerek aynı yılın Ağustos ayında Tebriz'e gelen Contarini, tüm yolculuğu boyunca büyük bir korku içinde olmuştur. Seyahati esnasında başına gelen çeşitli talihsizliklere ek olarak Tebriz'deyken Uzun Hasan'ın oğlu Uğur-

¹⁷⁹ Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türki, *İbn Ecâ Seyahatnamesi*, çev. Mehmet Şeker, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s. 18-22.

¹⁸⁰ Sema Sertkaya, *15. Yüzyıl İtalyan Seyyahlarının Gözüyle İran*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 4.

¹⁸¹ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, 3. bs., çev. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 1-4.

lu Mehmet'in isyan etmesi nedeniyle oluşan tehlikeli ortamı bizzat görmüş, Tebrizliler de onun varlığından çok rahatsız olmuştur. Önce Uzun Hasan'ın oğlu Maksud Bey ile görüşmüş, tekrar yola çıkmış, Sultaniye'den sonra Kum şehrine gelmiş ve burada ağır bir hastalığa tutulmuştur. Onunla beraber yolculuk eden Akkoyunlu kazaskeri kendi yoluna devam etmiş ve Contarini'ye güvenlik içinde yoluna devam edebileceğini söylemiştir. Kendisi nihayetinde 30 Ekim'de İsfahan'a gelmiş ve burada Josaphat Barbaro ile karşılaşmıştır ki bu onun için çok rahatlatıcı bir sürpriz olmuştur. İki elçi bir süre Uzun Hasan'ın yanında ve onun ordusunda kalmış, daha sonra Contarini, görevini başaramamanın verdiği gönülsüzlükle 1475'in Haziran ayında Tebriz'den yola çıkarak Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinden ülkesine geri dönmüştür. Kendisi sürekli korku içinde olduğu için mümkün olduğunca kaldığı yerlerden dışarı çıkmaya da onun seyahatnamesi Osmanlılar ve Akkoyunlular arasındaki savaşın Venedik cephesini aydınlatmanın yanında, Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan'ın durumu ve dönemin ticaret güzergâhları ve ticari yaşamı konusunda önemli bilgiler vermektedir.¹⁸²

41. Giosafat Barbaro (Viaggidi Giosafat Barbaro)

Venedikli bir tüccar ve meraklı birisi olan Giosafat Barbaro 1436 yılında, o dönem Cenevizlilerin yönetiminde bulunan Tana'ya (Azak) gitmiş ve burada yaklaşık olarak 16 yıl kalmıştır. Kendisi bu sürede Tatarlar olarak anılan Moğollara, Osmanlıların Karadeniz'deki faaliyetlerine, Kazan, Kırım ve Astrahan hanlıkları arasındaki çekişmeye tanıklık etmiştir. Özellikle içinde yaşadığı Tatarların yaşamına dair anlattıkları dikkat çekicidir. Kendisi 1452 yılında ülkesine geri dönmüş, 1474'te bu sefer elçi olarak Akkoyunlulara gönderilmiştir. Barbaro, Contarini ve Zeno'nun aksine, güney yoluyla gönderilmiştir. Kendisi, Osmanlılara karşı kullanılmak üzere Akkoyunlulara gönderilen ateşli silahlar, mühimmat ve bunların kullanılmasını öğretecek subaylarla beraber yola çıkmıştır. Bunların Karaman limanlarında Akkoyunlulara teslimi planlanmış, Osmanlıların Karamanoğlu topraklarını ele geçirmesi üzerine bu plan suya düşmüştür. Buna rağmen Barbaro bir sufi kılığında yoluna devam etmiş ve Tebriz'e ulaşmıştır. Onun Akkoyunluların yönetiminde olan şehirler ve Tatarlara dair verdiği bilgiler son derece önemlidir. Yazdıkları ondan önce buraya gelen Ruy Gonzales de Clavijo ile kıyaslanabilir niteliktedir. Son derece dikkatli bir gözlemci olan Barbaro, Uzun Hasan'ın ordusundaki askerleri dahi saymış, mühimmatları, nasıl hareket ettikleri vs. gibi konulardan çok kesin gözlemler yapmış ve bunu eserine kaydetmiştir. Bununla beraber o da aynı Contarini gibi Uzun Hasan'ı bir kez daha Osmanlılara saldırmaya ikna edememiş, Akkoyunlulardan ayrıldıktan sonra Halep ve Beyrut Limanı üzerinden 1478'de ülkesine geri dönmüş, 1494'te de hayatını kaybetmiştir.¹⁸³

¹⁸² Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde..., s. 3-9.

¹⁸³ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 3. bs., çev. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. VII-XV.

42. Arnold von Harff (*Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff*)

Arnold von Harff 1471'in sonlarında doğmuştur ama hayatının ilk dönemlerine dair hiçbir şey bilinmemektedir. Bununla beraber seyahatnamesinden anlaşılabilmesine göre yaşının ötesinde bir zekâyâ sahip, cesur ve kararlı bir gençtir. Başka insanları gözlemleme ve aralarındaki farklılıkları tespit etme yönünde bir yeteneği de vardır. Kendisinin giriştiği büyük yolculuk, hiç şüphesiz büyük bir zenginlik gerektirmektedir ki zaten o, daha doğrusu ailesi de böyle bir servete sahip olmuştur. Zira hac amacıyla çıktığı seyahatinden geri döndükten sonra miras ve satın alma yoluyla mülkü daha da çok artmıştır. Bir amcası ona Lövenich yakınındaki Nierhoven Kalesi'ni devretmiş ve diğer gayrimenkuller de babasının ölümüyle Arnold von Harff'a geçmiştir. Kendisi 1504'te Margarethe von dem Bongart ile evlenmiş, bu esnada amcasının ardından irsi olarak Gelders Sarayı'ndaki Teşrifatçılık makamına alınmış ama bu makamda çok uzun süre kalmamıştır. Zira 1505'te hayatını kaybetmiş ve Aachen yakınındaki Lövenich Kilisesi'ne defnedilmiştir. Arnold von Harff, yolculuğuna yirmi beş yaşında, 1496'nın Kasım ayında başlamış ve 1499'un Ekim veya Kasım ayında Köln'e geri dönmüştür. Almanya'dan başladığı yolculuğuyla önce İtalya'ya oradan Venedik ve deniz yoluyla İskenderiye'ye geçmiş, Kahire'yi ve Sina Dağı'nı ziyaret etmiş, deve üstünde Arabistan çöllerini aştıktan sonra, anlattıkları doğru kabul edilirse, Aden'de gemiyle Sokotra Adası'na uğramış, Hindistan, Madagaskar, Doğu ve Orta Afrika'yı ziyaret etmiştir. Bunun ardından tekrar Kahire'ye gelmiş, Kutsal Topraklar'da bulunmuş, Anadolu'ya giriş yaparak İstanbul'u da gördükten sonra kara yoluyla Avrupa üstünden Compostella'ya, Paris'e uğramış ve nihayetinde de Köle'ye gelmiştir.¹⁸⁴

Arnold von Harff, kitabının büyük kısmını kapsayan, Ortaçağ İslam dünyası hakkında ve özellikle de daha Mısır yolunda karşılaştığı Türkler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bununla beraber Mısır'daki Memlük Devleti'nden başka Türkler hakkında anlattıkları, Anadolu coğrafyasında o dönem bulunan Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgilidir. Zira o Türklerle Rumları birbirinden ayırt etmek için onların sakallarını nasıl kestğini, kılık kıyafetlerinin nasıl olduğunu anlatmakla kalmamış, bir de bunların kendi tarafından çizilen resimlerini kitabına eklemiştir. Hem Kahire'de hem de İstanbul'da kendisini, o dönem İslam coğrafyasında serbestçe dolaşma hakkı bulunan Venedikli tüccarlardan biri olarak tanıtmayı, ne kadar akıllı biri olduğuna işaret etmektedir. Seyahatnamesinin en önemli özelliklerinden birisi de uzman bir dilbilimci olan Arnold von Harff'ın yol üstünde karşılaştığı diller hakkında bilgiler vermesidir. Seyahatinde Arapça, Türkçe vs. gibi dillerde duyduğu sözcüklerin nasıl okunduğunu, bu dillerdeki bazı sözcüklerin Almanca ne demek olduğunu açıklayan küçük birer sözlükçeyi dahi tablo halinde eserine kaydetmiş ve böylece erken dönem Osmanlı Türkçesiyle ilgili olmak üzere önemli transkripsiyon örneklerini yazıya geçirmiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Arnold von Harff, *The Pilgrimage of Arnold von Harff Knight*, çev. Malcolm Letts, Hakluyu Society, Londra 1946, s. XIII-XIV.

¹⁸⁵ Harff, *a.g.e.*, s. 107, 113, 121, 129-133, 244-245; Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, "Arnold von Harff'in (1471-1505) Kutsal Topraklara Seyahati ve Türk-İslam Dünyasına Dair İzlenimleri", *Geçmişten Günümüze*, s. 107-113.

Sonuç

Seyahatnameler, bazen sadece yolculuk yapmış olmak için, bazen de belirli bir görev ve hedef çerçevesinde yola çıkan kişilerin, bu yolculuklarını anlattığı eserlerdir. Bu türdeki eserlerde anlatılanlar sadece seyyahların şahit ettiği olaylarla kalmamış ve onlar, görmedikleri halde etraflarındakilerden duydukları olaylar ve insanlara dair de seyahatnamelerinde bilgiler vermişlerdir. Bundan dolayı bu tür eserler tarih araştırmaları için birinci elden kaynak niteliğini taşımaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, seyahatname türü eserlerin, neredeyse diğer tüm tarih kaynakları için geçerli olduğu üzere sıkı bir eleştiri ve incelemeye tabi tutulması gerekliliğidir. Çünkü doğal olarak seyyahlar, efsanevi olayların yanında, eserlerine içinde yetiştikleri ulus ve kültürün izlerini de yansıtmıştır. Yapılan çalışmalarda bu durum muhakkak göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu çalışmada ele alınan ve iki kardeş ulus hakkında bilgi veren seyahatnamelerin dönemleri hem Türk hem de Moğol tarihleri için oldukça önemli bir zamandır. Çünkü bu dönem Türklerin Müslüman olmaya başladığı dönemdir. Dolayısıyla onlar hakkında bilgi veren seyyahlar bu geçiş sürecini birebir görmüş, şahit oldukları değişim sürecini farkında olarak veya olmayarak eserlerine kaydetmiştir. Moğollar için ise bu dönem onların Cengiz Han sayesinde kabile kavgalarını sona erdirdikleri, tam anlamıyla bir Moğol ulusuna haline geldikleri ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurdukları dönemdir. Aynı zamanda, incelenen sürecin sonlarına doğru batıya gelen Moğolların, zaman içinde Moğol kimliklerini kaybederek Türk kimliği kazanmış olmaları, yani Türkleşmeleri de seyahatnamelerde izlenen önemli bir gelişmedir.

Kaynaklar

- “Heroic Flags of the Middle Ages: The Geography of the Earth as Known in Medieval Times, Symbolized in 96 Historic Standards”, *National Geographic Magazine*, Sayı: 32, 1917.
- “İbn Sa’id”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, Kısım: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.
- ACAR, Serkan: “Rusya’dan Hindistan’a Bir Sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve Seyahatnamesi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36, Kış 2013.
- AĞARI, Murat: “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya’kubi ve İstahri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, Erzurum 2007.
- AHMAD, Sayyid Maqbul: “Coğrafya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.
- AKGÜN, Ömer Faruk: “Kaşgarlı Mahmud”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002.
- ALIEV, Saleh Muhammedoğlu: “İbn Fadlân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999.
- ALİYAZICIOĞLU, Zeynep İnan: “Arnold von Harff’in (1471-1505) Kutsal Topraklara Seyahati ve Türk-İslam Dünyasına Dair İzlenimleri”, *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı: (4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 24-25-26 Nisan 2019)*, yay. haz. Emine Gürsoy Naskali, Elginkan Vakfı, İstanbul 2019.
- Anonim Haçlı Tarihi*, çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, ed. Beatrice A. Lees, Clarendon Press, Oxford 1924.
- AVCI, Casim: “Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004.

nümüne Seyahat Edebiyatı: 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 24-25-26 Nisan 2019, yay. haz. Emine Gürsoy Naskali, Elginkan Vakfı, İstanbul 2019, s. 604-610, 618.

_____ : “Yâkut el-Hamevi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XLIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.

AZAMAT, Nihat: “Nâsır-ı Hüsrev”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXXII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2006.

BARBARO, Josaphat: *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 3. bs, çev. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Beauvais'li Vincent, *Speculum Historiale*.

BEAZLEY, Charles Raymond: “Monte Corvino, Giovanni di”, *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., Vol: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911.

_____ : “On a Hitherto Unexamined Manuscript of John de Plano Carpini”, *The Geographical Journal*, C: 20, S: 6, New Jersey 1902.

_____ : “Andrew of Longjumeau”, *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., Vol: I, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1910.

_____ : “Jordanus”, *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., Vol: XV, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911.

BELKOV, Gregory: *The Journey Beyond Three Seas of Afanasij Nikitin in A.D. 1466-1472*, British Columbia Üniversitesi Slav Çalışmaları Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Vancouver 1950.

BERTHELIS, Evgenii Eduardoviç: “Nâsır-ı Husrev”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

BLACHÈRE, Régis: “Yakut Rûmî”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

BOYLE, John Andrew: “The Journey of Het'um I, King of Little Armenia, to the Court of the Great Khan Möngke”, *Central Asiatic Journal*, C: 9, S: 3, 1964.

BRETSCHNEIDER, Emil: *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards The Knowledge Of The Geography and History of Central and Western Asia From The 13th To The 17th Century*, Vol. I, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., Londra 1910.

BROCKELMANN, Carl: “Mes'ûdi”, *İslam Ansiklopedisi*, 3. bs., C: VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

_____ : “Mis'ar”, *İslam Ansiklopedisi*, 3. bs., C: VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

BUDAK, Muhammed Ali: “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 23, Isparta 2016.

BUDAK, Mustafa: “Cemâl-i Karşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: VII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993.

BYRON, Edward Williams ve Henry Yule: “Mandeville, Jehan De”, *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, Vol: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911.

CARNOTENSIS, Fulcherius: *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

CARPINI, Plano: *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, çev. Ankhbayar Danuu, yay. haz. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

CHAN, Hok-Lam: “A Recipe to Qubilai Qa'an on Governance: The Case of Chang Te-hui and Li Chih”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C: 7, S: 2, 1997.

CHIH-CH'ANG, Li: *The Travels of an Alchemist*, çev. Arthur Waley, George Routledge & Sons, Londra 1931.

CHO, Yong-Seong: *Wu-K'ong Seyahatnamesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

CH'UN, Ch'ang: *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 2. bs., çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

CLAVIJO, Ruy Gonzales de: *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler*, çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

_____ : *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to The Court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6*, çev. Clements Robert Markham, Hakluyt Society, Londra 1859.

CÜBEYR, Muhammed b. Ahmed b.: *The Travels of Ibn Jubayr*, çev. Ronald Joseph Callender Broadhurst, The Camelot Press, Londra 1952.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin: *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri*, Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995.

ÇAVUŞDERE, Serdar: *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone de Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.

ÇETİNEL, Hasan: “İbn Said El-Mağribî'nin Kitâb El-Coğrafyası'ndan Anadolu'ya Dair Anekdotlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 48, Aralık 2019.

de la BROQUIÈRE, Bertrandon: *Bertrandon de la Broquière'in Denizasır Seyahatî*, ed. Charles Schefer, çev. İhan Arda, haz. Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

Ecâ et-Türki, Muhammed b. Mahmud b.: *İbn Eca Seyahatnamesi*, çev. Mehmet Şeker, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018.

el-GIRNÂTÎ, Ebû Hâmid Muhammed: *Girnatî Seyahatnamesi (Tuĥfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'cab)*, 2. bs., haz. ve çev. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

_____ : *Tercüme-i Tuĥfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'cab: Girnatî Seyahatnamesi*, haz. Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

el-MUKADDESÎ, Muhammed b. Ahmed: *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

el-TACİR, Süleyman: *Doğu'nun Kalbine Seyahat*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

ERGÜVEN, İsmail Hakkı: *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (Metin Çevirisi ve Değerlendirme)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2011.

ERKOÇOĞLU, Fatih: *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018.

FA-HIEN, *A Record of Buddhistic Kingdoms*, çev. James Legge, Clarendon Press, Oxford 1886.

Felix Fabri, çev. Aubrey Stewart, Vol. 1, Part 1, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1896.

FRANCE, John: *A Critical Edition of the Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers*, Nottingham Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Nottingham 1967.

GROUSSET, René: *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, çev. Mehmet Reşat Uzman, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1980.

GUZMAN, Gregory G.: “Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal”, *Speculum*, C: 46, S: 2, 1971.

GÜZEL, Fatih: “Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 1, İstanbul 2015.

HARMAN, Ömer Faruk: “Hac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XIV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996.

HARTIG, Otto: “Pordenone, Odoric of”, *The Catholic Encyclopedia*, Ed. Charles G. Herbermann vd., C: XII, The Encyclopedia Press, New York 1913.

İbn BATTÛTA TANCÎ, Ebu Abdullah Muhammed: *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2. bs., çev. inc. ve not. A. Sait Aykut, C: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn CÜBEYR, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 3. bs., çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2017.

İbn FAZLAN, *Seyahatname*, 2. bs., çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

İbn HALDUN, *Mukaddime*, 7. bs., C: 1, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

İbn HAVKAL, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

İSTAHİRÎ, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015.

İZGİ, Özkan: *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

JOINVILLE, Jean de: *Bir Haçlının Hatıraları*, 2. bs., çev. Cüneyt Kanat, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

JORDANUS, *Mirabilia Descripta: The Wonders of the East*, çev. Henry Yule, Hakluyt Society, Londra 1863.

KAÇALİN, Mustafa Sinan: “Divanü Lügati't-Türk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: IX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

KAHRAMAN, Ömer: *Geste de Louis VII Adlı Fransız Haçlı Kaynağında Türkler ve Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2020.

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal: “İbn Cübeyr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999.

KAVAS, İslam: “Üçüncü Haçlı Seferi'nde Türk İmgesi: Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 7, S: 1, 2019.

KING, Matthew LaBarge: *We're on a Mission from God: A Translation, Commentary, and Essay Concerning The Hierosolymita by Ekkehard of Aura*, Washington Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Bitirme Tezi, Washington 2011.

KOÇAK, İnci: “Mis'ar b. Mühelhil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2005.

Korykoslu Hayton: *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

KÖK, Bahattin: “Mevdüd b. İmâdüddin Zengî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXIX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad: "Avfi", *İslam Ansiklopedisi*, 5. bs., C: II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

KÜÇÜKSİPAHIOĞLU, Birsal: "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *Tarih Dergisi*, S: 41, 2005.

LUTRELL, Anthony: "Timur's Dominican Envoy", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Ménage*, Ed. Colin Heywood ve Colin Imber, The Isis Press, İstanbul 1994.

Macaristanlı György: *Türkler-Türklerin Gelenepleri, Görenepleri ve Hinlikleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Lale Aslan Özcan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009.

MAUMGARTNER, Ingrid: "Conti, Niccolo Dei", *Literature of Travel and Exploration*, C: 1, (Ed. Jennifer Speake), Fitzroy Dearborn, New York 2003.

Mesüdi: *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018.

_____: *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, 4. bs., çev. Durmuş Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2017.

MINORSKIY, Vladimir Feodoroviç: "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C: 12, S: 2, 1948.

MONTE CRUCIS, Ricoldus de: *Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291*, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

NAKKAŞ, Gıyaseddin: *Hitay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Nâsir-i Husrev: *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.

NICHOLSON, Helen: *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium peregrinorum et gesta Regis Ricardi*, Routledge Publishing, New York 2016.

NİKİTİN, Afanasiy: *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Sercan Acar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

O'DOHERTY, Marianne: *Eyewitness Accounts of 'the Indies' in the Later Medieval West: Reading, Reception, and Re-use (c. 1300-1500)*, Leeds Üniversitesi Ortaçağ Çalışmaları Basılmamış Doktora Tezi, Leeds 2006.

Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, 2. bs., der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükân, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 2013.

Ortaçağda İki Yahudi Seyyahnın (Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia) İslam Dünyası Gözlemleri, çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZCAN, Altay Tayfun: "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 33, S: 55, 2014.

ÖZDEMİR, Mehmet: "Ebû Hâmid el-Gırnâti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: X, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1994.

ÖZERDİM, Muhaddere Nabi: "Acaib-ül-letaif (Hitay Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İlgisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 8, S: 3, 1950.

PEACOCK, Andrew Charles Spencer ve Sara Nur Yıldız: "Giriş", *Anadolu Selçuklular-Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. Andrew Charles Spencer Peacock ve Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

PEGIOTTI, Francesco Balducci: *La Pratica Della Marcatatura*, ed. Allan Evans, The Medieval Academy of America, Cambridge, Massachusetts 1936.

PIAN DEL CARPINE, Giovanni da: *The Story of The Mongos Whom We Call The Tartars*, çev. Erik Hildinger, Branden Publishing, Boston 1996.

Pilgrimage of S. Silvia of Aquitania to The Holy Places, çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1891.

POLGAR, Nataša: "Joinville: A Hagiographic Story About Oneself And About The Other", *Narodna Umjetnost: Hrvatski Časopis za Etnologiju i Folkloristiku*, C: 45, S: 1, 2008.

POLO, Marco: *Dünya'nın Hikâye Edilişi*, çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014.

ROSSABI, Morris: *Kubilay Han'ın Seyyahı: Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, çev. Ekin Uşşaklı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

RUBENSTEIN, Jay: "What is the Gesta Francorum and Who was Peter Tudebode?", *Revue Mabillon*, S: 16, 2005.

RUBRUCK, William of: *The Journey to the Eastern Parts of the World 1253-55*, çev. ve ed. William Woodville Rockhill, The Hakluyt Society, Londra 1900.

RUBRUK, Wilhelm von: *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, 2. bs., çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012.

SAINT QUENTIN, Simon de: *Bir Keşişin Anularından Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Eren-diz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

SAINSBURY, George: "Joinville, Jean, Sire de", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs., Vol: XV, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911.

SARUHAN, Erdoğan: *III. Haçlı Seferinin Temel Kaynağı: Ansbertus Historia De Expeditiona Friedrici Imperatoris*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2020.

SAYAR, Süleyman: "Makdisi, Mutahhar b. Tâhir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.

SCHEFFER, Lia: "A Pilgrimage to the Holy Land and Mount Sinai in the 15th Century", *Zeitschrift Des Deutschen Palästina-Vereins*, S: 102, 1986.

SCHILTBERGER, Johannes: *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, 2. bs., çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

SERTKAYA, Sema: *15. Yüzyıl İtalyan Seyyahlarının Gözüyle İran*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, 3. bs., çev. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

SONTAG, Richard Marton: *Chang Te-hui and His Journey to Qaraqorum at the Summons of Qublai Qan*, Arizona Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1978.

Sultaniyeli Johannes: *Timur'un Sarayında*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

SÜMER, Faruk: "Türkmenler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XLI, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012.

ŞAKIROĞLU, Mahmut H.: "Giovanni Maria Angioiello", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: III, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991.

ŞEŞEN, Ramazan: "İbn Havkal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999.

ŞEŞEN, Ramazan: *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

_____ : *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

TAFUR, Pero: *Pero Tafur Seyahatnamesi*, çev. Hakan Kılınc, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

TAFUR, Pero: *Travels and Adventures 1435-1439*, çev. Malcolm Letts, George Routledge & Sons, Londra 1926.

The Crusade of Frederick Barbarossa, çev. Graham Alexander Loud, Routledge Publishing, New York 2016.

The Gesta Tancredi of Ralph of Caen-A History of the Normans on the First Crusade, çev. Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach, Routledge Publishing, New York 2016.

The Itinerary of Bernard The Wise and How The City of Jerusalem is Situated, çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1893.

Theodosius, Çev. John H. Bernard, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1893.

TOGAN, Zeki Velidi: "İbn Fâdlan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, 1. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.

TOLMACHEVA, Marina: "İstahri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.

TOLMACHEVA, Marina: "Makdisi, Muhammed b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXVII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003.

TOPRAK, Mehmet Faruk: "Yakût el Hamevi'nin *Mu'cemu'l-Buldân* Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış", *EKEV (Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı) Akademi Dergisi*, S: 21, 2004.

TOUATI, Houari: *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, 2. bs., çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2016.

USLU, Recep: "İbn Said El-Mağribi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XX, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999.

Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, 3. bs., çev. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Van ARENDONK, Cornelis: "İbn Havkal", *İslam Ansiklopedisi*, C: V, 2. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.

Von HARFF, Arnold: *The Pilgrimage of Arnold von Harff Knight*, çev. Malcolm Letts, Hakluyt Society, Londra 1946.

Würzburg, John of: *Description of The Holy Land*, Çev. Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims' Text Society, Londra 1890.

YAZICI, Hüseyin: "Seyahatname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XXXVII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2009.

YAZICI, Tahsin: "Avfi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991.

YILDIZ, Mukadder: *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

YULE, Henry ve Charles Raymond Beazley: "Marignolli, Giovanni de", *Encyclopaedia Britannica*, 11. bs, Vol: XVII, The Encyclopaedia Britannica Company, New York 1911.

YULE, Henry: *Cathay and the Way Thither*, C: II, The Hakluyt Society, Londra 1913.

Extended Abstract**An Annotated Bibliography Attempt:
10th - 15th Century Travelers And Their Travelogues Who Give Information About
Turkic And Mongolic Peoples**

Turks and Mongols are two brotherly nations that are very important in world history and are unlike any other. Emerging from the Asian steppes, they played undeniable roles in the past of humanity and left undeniable traces. One of the biggest factors that make these nations, which have such a great influence, to be like this, lies in the culture they have. For those who do not understand the brutality of the geography in which they grew up and lead their lives, especially the Mongols were mostly seen as enemies of civilization and the success achieved by Genghis Khan, who helped them establish the greatest empire in the world, and the factors that provided it were ignored. Turks, another nation that emerged from the steppes of Asia like the Mongols, proving their number, frequently migrated from their homeland Central Asia for various reasons and established deep-rooted states in the places they went to in a short time. The most important factor of this situation, which is an indicator of their organizational and disciplinary characteristics, is undoubtedly related to the culture they have. Travelers come first among those who personally saw the reflection of this culture and later wrote it down. Because these people, who traveled with various attributes and purposes, carefully recorded events that were familiar to them and especially strange to them. In this study, travel books, which are the primary sources to be used to reveal the culture of a society, were examined and the social and economic conditions of the Mongols and Turks between the 10th and 15th centuries were tried to be shown. Since the period examined was the period when Turks began to become Muslims, the change they went through during this period was also reflected in the narratives of travelers who saw them personally. In this way, it has been tried to reveal what kind of changes occurred in the lives of Turks both before and after they became Muslims. However, as the travel books examined reveal, understanding this period is possible by examining various works written in more than one language. The period examined in the study is also the period when the Great Mongol Empire both emerged and began to dissolve. It was only thanks to Genghis Khan that the Mongols achieved such a great success. Because he put an end to the conflicts between the Mongols and established a great empire based on merit. This empire, of course, attracted and frightened the attention of Europeans, and they sent missionary ambassadors to get to know these new people who were strangers to them and, if possible, to make them Christians. Considering the records of these ambassadors who went at first and those who passed through their lands during the period when the Mongols began to dissolve, it was vividly observed that almost all of the Mongols who came to the west lost their identity and became Turkish by converting to Islam. The travelers, who witnessed the social life of the Turks and Mongols and gave detailed information on this subject, were content with giving more irregular and scattered information when it came to economic activity. When the travelers recounted events, they did not understand and were foreign to them, they recorded them as they were, whether good or bad by nature. It should not be forgotten that they are photographers who take photos of the moment they are in. In other words, although they described the events they saw in a very detailed and accurate way, it should not be overlooked that there is also the possibility of generalizing exceptional events. Therefore, these works, which should be as reliable as other historical sources, should be subject to careful criticism like other historical sources and should be compared with other sources as much as possible. The traveler himself is very important in this regard, he plays a major role in the first place, and the best example to be given is the travel books of Jewish travelers. Because they gave very important information about the Jews, especially their population and profession, in the places they went, but they did not see the need to talk about other things. In addition, in some travel books, events that have never existed and have legendary qualities are also described, and worse of this, some real events are distorted, so it has become difficult to

determine where the truth ends and where the lie begins. The importance of travel books is mainly proportional to the chronology. In other words, travel books at the beginning of the period researched are invaluablely important compared to the sources at the end of the period studied. Because only Ibn Fadlan's travel book is one of the only sources available on the subjects of Bulgars, Oghuzs and Khazars. However, in the Ankara War at the beginning of the 15th century, only Johannes Schiltberger gave the existence of elephants in Timur's army. In addition, all the travel books that mention the Mongols, especially those belonging to the founding period of the Mongol Empire, have a great importance and place in the enlightenment of Mongolian history. How and under what conditions they united, established a great empire, and what happened after that, can be revealed by these travel books.